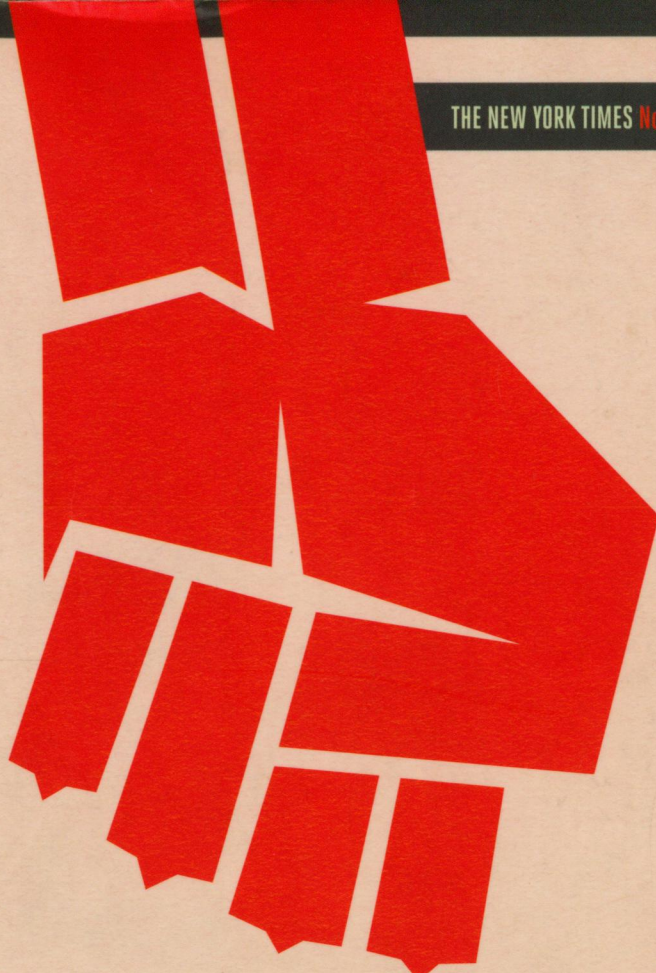

THE NEW YORK TIMES No.1

A ZSARNOKSÁGRÓL

HÚSZ LECKE A HUSZADIK SZÁZADBÓL

TIMOTHY SNYDER

21. SZÁZAD
KIADÓ

„Úgy vedd a kezébe ezt a könyvet, mint orvosi leírást egy fertőző betegségről. Olvasd gondosan, és figyeld a tüneteket!”

THE NEW YORK TIMES

„Egyre inkább megérünk a fasizmusra. Ez az amerikai író nem hagy kétséget a sorsunk felől.”

SZVJATLANA ALEKSZIEVICS IRODALMI NOBEL-DÍJAS

„Kérem, olvassák el ezt a könyvet! Annyira okos, annyira aktuális.”

GEORGE SAUNDERS PROFESSZOR

„A zsarnokságról tökéletes összefoglalása mindannak, amit meg kellett volna tanulnunk az elmúlt századból, de úgy tűnik, elfelejtettük.”

THE GUARDIAN

„A zsarnokságról felhívás az ellenállásra.”

VOX

A ZSARNOKSÁGRÓL

Hús lecke a huszadik századból

TIMOTHY SNYDER

Budapest, 2017

Fordította

L'Homme Ilona

A ZSARNOKSÁGRÓL

Hús lecke a huszadik századból

TIMOTHY SNYDER

21. SZÁZAD
KIADÓ

Budapest, 2017

A fordítás alapjául szolgáló mű:
Timothy Snyder: *ONTYRANNY – Twenty Lessons from
the Twentieth Century*

Copyright © 2017 by Timothy Snyder
All rights reserved.

Hungarian translation © L'Homme Ilona, 2017

© XXI. Század Kiadó, 2017

A magyar kiadás szakértője Unger Anna politológus.

0801:KO - KK Szabadpolc
320 S 68 FS00927896
SNYDER, TIMOTHY
A ZSARNOKSÁGRÓL : HÚSZ LE

ISBN 978 615 5638 76 3

A politikában nem mentség, hogy félrevezettek.

LESZEK KOŁAKOWSKI

1. Ne engedelmeskedj előre. 19
2. Véd meg az intézményeket. 27
3. Óvakodj a pártállamtól. 33
4. Vállalj felelősséget a világ arcáért. 41
5. Tartsd szem előtt a szakmai etikát. 49
6. Óvakodj a katonai jellegű csoportoktól. 55
7. Légy résen, ha fegyvert kell viselned. 61
8. Állj ki amellet, akinek szüksége van rá. 67
9. Szeresd a nyelved. 77
10. Higgy a valóságban. 85

11. Járj utána. 95
12. Nézz a másik szemébe, és beszélj vele. 107
13. A valóságban politizálj. 111
14. Őrizd a magánéletedet. 117
15. Támogasd a jó ügyeket. 123
16. Tanulj külföldi sorstársaidtól. 129
17. Ügyelj a veszélyes szavakra. 135
18. Maradj higgadt, amikor az elképzelhetetlen megtörténik. 141
19. Szeresd a hazád. 151
20. Légy bátor, amennyire csak tudsz. 157

Előszó

Történelem és zsarnokság

A történelem nem ismétli önmagát – de tanulságos. Amikor országunk alapító atyái¹ megvitatták az alkotmányt, történelmi ismereteikből vontak le tanulságokat. Aggódtak, hogy

¹ Az Amerikai Egyesült Államok történelmében azok a politikusok, akik aláírták a Függetlenségi nyilatkozatot (1776), megvívták a függetlenségi háborút (1775–1783), majd kidolgozták az Alkotmányt (1787). *(A kötetben Unger Anna szakértő, valamint a szerkesztő lábjegyzetei olvashatók.)*

az a demokratikus köztársaság, amelyet szeret-
tek volna felépíteni, össze fog omlani, ezért
megvizsgálták az ókori demokráciák és köz-
társaságok hanyatlását, a császárság és az oli-
garchia kialakulását. Szem előtt tartották Arisz-
totelész figyelmeztetését, miszerint az egyen-
lőtlenség instabilitást szül, míg Platón úgy
gondolta, a demagógok visszaélnék a szólássza-
badssággal, hogy zsarnokként uralkodhassanak.
Azzal, hogy a demokratikus köztársaságot a
jogra, valamint a fékek és ellensúlyok rendsze-
rére² alapozták, az alapító atyák el akarták ke-
rülteni azt a rosszat, amit ők az ókori filozófusok-
kal együtt *zsarnokságnak* neveztek. Az ő értel-
mezésükben a zsarnokság a hatalom bitorlása
egy egyén vagy csoport által, vagy a jog megke-

² Elsősorban az Egyesült Államok politikájában hasz-
nálatos fogalom, amely arra vonatkozik, hogy a hatal-
mi ágak egyike sem birtokolja kizárólagosan a hatalmat,
kölcsonösen függenek egymástól, kölcsönös jogosít-
ványaik vannak egymás felügyeletére, amellyel féken
tartják és ellenőrzik egymást.

rülése a hatalom birtokosai által. Az Egyesült
Államokban az ezt követő politikai diskurzus
főként az amerikai társadalmon belüli zsarnok-
ság problémáit vitatta meg: a rabszolgák vagy
a nők feletti elnyomó uralmat például.

Fontos amerikai hagyomány tehát a törté-
nelmet vizsgálni, amikor úgy tűnik, veszélyben
van a politikai berendezkedésünk. Amikor ma
azon aggódunk, hogy az „amerikai kísérletet”
zsarnokság veszélyezteti, az alapító atyák pél-
dáját követve megvizsgáljuk más demokráciák
és köztársaságok történelmét. A jó hír, hogy
ma időben sokkal közelebbi és sokkal szemlé-
letesebb példákból meríthetünk, mint az ókori
Görögország vagy Róma. A rossz viszont, hogy
a modern demokrácia történelme a hanyatlás
és az összeomlás története. Amióta az amerikai
gyarmatok kinyilatkoztatták függetlenségüket
a brit királyságtól, amelyet az alapító atyák
„zsarnokinak” tartottak, Európa három demok-
ratikus kulcseményt élt meg: az első világhá-
borút követően 1918-ban, a második világhá-

borút követően 1945-ben, és a kommunizmus leáldozásakor, 1989-ben. Az említett történelmi pillanatokban létrejött demokráciák közül sok csődbe ment, mégpedig olyan körülmények között, amelyek fontos hasonlóságokat mutatnak a mi helyzetünkkel.

A történelemben ráismerhetünk a jelenre, és ebből a ráismerésből tanulságokat vonhatunk le. A késő tizenkilencedik században – a késő huszadik századhoz hasonlóan – a világkereskedelem növekedése a haladás reményét táplálta. A korai huszadik században – éppúgy, mint a korai huszonegyedikben – ezeket a reményeket megkérdőjelezték az olyan új, tömegpolitikai elképzelések, amelyekben egy vezér vagy párt azt állítja, hogy a nép egészének az akaratát képviseli. Európai demokráciák jobboldali autoriter és fasiszta rezsimekké omlottak össze az 1920-as és 1930-as években. Az 1922-ben alapított kommunista Szovjetunió az 1940-es években kiterjesztette modelljét Európára. A kontinens huszadik századi

történelme azt mutatja meg, milyen könnyen összeroppanhatnak a társadalmak, romba dőlhetnek a demokráciák, megtörhet az erkölcsi tartás, és az átlagférfi hirtelen egy tömegsír felett találhatja magát fegyverrel a kezében. Jó szolgálatot tenne nekünk ma, ha értenénk, miként lehetséges ez.

Mind a fasiszmus, mind a kommunizmus a globalizációra adott válasz volt: azokra a valódi és képzelt egyenlőtlenségekre, amelyeket a globalizáció teremtett, és a demokráciák ezekkel szembeni nyilvánvaló tehetetlenségére. A fasiszták az észt az akarat nevében utasították el, és az objektív igazságot egy dicső mítosszal helyettesítették, amelyet egy, a nép szócsövéként fellépő vezető fogalmazott meg. Arcot adtak a globalizációnak, és azt állították, annak bonyolult kihívásai a nemzet elleni összeesküvés termékei. A fasiszták egy-két évtizedig uralkodtak, háborítatlan szellemi örökséget hagyva maguk után, amely ma egyre erősebben alakítja a világunkat. A kommunisták hosszabb ideig

maradtak hatalmon – közel hét évtizeden át a Szovjetunióban, és több mint négy évtizedig Európa keleti felének nagy részén. Ők megoldás gyanánt egy fegyelmezett pártelit uralmát javasolták, amelynek monopóliuma van az észre, és amely a társadalmat egy biztos jövő felé vezeti, a történelem szerintük örök törvényeinek megfelelően.

Csábít a gondolat, hogy demokratikus örökségünk automatikusan megvéd bennünket ilyesféle fenyegetésektől. Ez hibás reflex. Valójában éppen az alapító atyák által nyújtott példa követeli meg a történelem vizsgálatát, hogy alapjaiban értsük a zsarnokság forrásait, és kidolgozzuk a megfelelő válaszokat. A mai amerikaiak semmivel sem bölcsőbbek az európaiaknál, akik tanúi voltak annak, ahogyan a demokrácia a huszadik század során átadja helyét a fasizmusnak, a náciizmusnak vagy a kommunizmusnak. A mi előnyünk, hogy az ő tapasztalataiból tanulhatunk. És a mostani erre a megfelelő pillanat.

Ez a könyv a huszadik század húsz tanulságát mutatja be, jelen körülményeinkre vonatkoztatva.

A ZSARNOKSÁGRÓL

1

Ne engedelmeskedj előre.

A hatalom legnagyobb részét önként adjuk az autoriter vezetésnek. Az egyének előre kitalálják az elnyomó kormányzat szándékait, majd kérdés nélkül, önként felajánlkoznak ennek végrehajtására. A polgár, aki így viselkedik, maga tanítja meg a hatalomnak, hogy az mit engedhet meg magának.

A megelőlegezett engedelmesség politikai tragédia. Az uralkodók talán eredetileg nem is tudják, hogy a polgárok hajlandók feladni egyik vagy másik értéket, elvet. Az új rezsimnek talán még nincs is lehetősége, hogy közvetlenül befolyásolja a polgárokat ilyen vagy olyan módon. A nácikat hatalomra juttató 1932-es német, vagy a kommunisták győzelmét hozó 1946-os csehszlovákiai választások utáni következő döntő lépés a megelőlegezett engedelmesség volt. Mivel mind a két esetben elegendő ember vállalta önként az új vezetők szolgálatát, a nácik és a kommunisták egyaránt megállapíthatták, hogy gyorsan haladnak a teljes hatalomátvétel felé. Az alkalmazkodás legelső elővigyázatlan aktusait ekkor már nem lehetett visszacsinálni.

1938-ban Adolf Hitler, aki addigra megszállárdította hatalmát Németországban, a szomszédos Ausztria annektálásával fenyegetett. Az osztrák kancellár engedményeit követően az osztrákok megelőlegezett engedelmissége

döntötte el az osztrák zsidók sorsát. Helyi osztrák nácik zsidókat fogtak el, és arra kényszerítették őket, hogy Ausztria utcáiról eltávolítsák az országuk függetlenségének jelképeit. Döntő mozzanat, hogy azok, akik nem voltak nácik, ezt érdeklődéssel és mosolyogva nézték végig. Hasonlóképpen, a nácik listákkal rendelkeztek zsidó vagyonokról, és összeloptak, amit csak tudtak, de akik nem voltak nácik, azok is csatlakoztak hozzájuk. Ahogy a politikaelmélettel foglalkozó Hannah Arendt emlékszik vissza: „Amikor a német csapatok elfoglalták az országot, és a gój szomszédok rátámadtak a zsidó otthonokra, az osztrák zsidók egymás után követtek el öngyilkosságot.”

Az osztrákok megelőlegezett engedelmeskedése 1938 márciusában megmutatta a náci vezetőknek, mi mindent tehetnek meg. Adolf Eichmann Bécsben megalapította a Zsidó Kivándorlás Központi Hivatalát. A német nácik 1938 novemberében az osztrákok márciusi pél-

dáját követően rendezték meg birodalomszerte a kristályéjszakaként ismert pogromot.

Amikor Németország 1941-ben megtámadta a Szovjetuniót, az SS parancs nélkül kezdeményezte a tömegmészárlás módszereinek kidolgozását. Kitalálták, hogy a feletteseik mit szeretnének, és megmutatták, mi lehetséges. Ez sokkal több volt, mint amit Hitler elképzelt.

A megelőlegezett engedelmesség kezdetben azt jelenti, hogy ösztönösen, gondolkodás nélkül alkalmazkodunk egy új helyzethez. Vajon csak a németek tesznek ilyesmit? A Yale Egyetem pszichológusa, Stanley Milgram a náci atrocitásokat tanulmányozva azt akarta bebizonyítani, hogy létezik egyfajta autoriter személyiségtípus, s ez megmagyarázza, hogy a németek miért viselkedtek úgy, ahogy tették. Milgram megtervezett egy kísérletet, hogy bebizonyítsa tézisét, de Németországban nem kapott engedélyt a megvalósítására. Így a Yale Egyetem épületében végezte a kísérletet – ép-

1961

pen abban az időben, amikor Adolf Eichmann Jeruzsálemben bíróság elé állt a nácik zsidók ellen elkövetett rémtetteiben való részvételéért.

Milgram azt mondta diákjainak (akik részben a Yale hallgatói, részben New Haven lakosai voltak), hogy áramütést kell adniuk a többi résztvevőnek egy, a tanulással kapcsolatos kísérletben. Az ablak másik oldalán ülő, bedrótzott alanyok valójában be voltak avatva, és csak eljátszották, hogy áramütést kapnak. Amikor a kísérleti alanyok áramütést adtak a kijelölt személyeknek (akiket ők a kísérlet alanyainak hittek), rettenetes látvánnyal szembesültek. Az „áldozataik”, akiket nem ismertek, és akik soha nem bántották őket, látszólag borzalmasan szenvedtek – verték az ablakot és szívfájdalmakra panaszkodtak. Ennek ellenére a legtöbben követték Milgram utasításait, és folytatták az egyre erősebb áramütések alkalmazását, mígnem úgy tűnt, az áldozatok belehalnak. Még azok is, akik nem mentek el az áldozat (látszólagos) megöléséig, anélkül

hagyták el a helyszínt, hogy érdeklődtek volna a többi résztvevő hogyléte felől.

Milgram megállapította, hogy az emberek meglepően fogékonyak egy új helyzet új szabályaira, és megdöbbentő, milyen hajlandóságot mutatnak arra, hogy másokat bántalmazzanak és megöljenek valamilyen új cél szolgálatában, ha egy új tekintély erre utasítja őket. „Olyan mértékű engedelmisséggel szembesültem – emlékszik vissza Milgram –, hogy nem láttam értelmét Németországban újabb kísérletet végezni.”

2018: NEM EGYÉSEN IGY TÖRTÉNT...

2

Védd meg az intézményeket.

Az intézményrendszer segít megőrizni a tisztességet. Intézményeinknek is szükségük van a segítségünkre. De csak akkor tekintsd sajátodnak őket, ha cselekszel is értük. Az intézmények nem tudják magukat megvédeni, egymás után fognak elesni, ha nem állunk ki kezdetől fogva mindegyik mellett. Ezért válassz egyet, amely fontos neked – bíróságot, újságot, törvényt, szakszervezetet –, és állj ki mellette.

Hajlamosak vagyunk azt feltételezni, hogy az intézmények automatikusan megvédik magukat a legközvetlenebbül ellenük irányuló támadások ellen is. Ezt az alapvető hibát követte el néhány német zsidó Hitlerrel és a nációkkal kapcsolatban, miután azok kormányt alakítottak. 1933. február 2-án például egy vezető német zsidó újság bizakodó vezércikket jelentetett meg:

Nem csatlakozunk abhoz az állásponthoz, mely szerint Hitler úr és társai most, hogy megszerették a régóta vágyott hatalmat, megvalósítják a [náci lapokban] terjesztett javaslatokat; nem fogják hirtelen megfosztani a német zsidókat alkotmányos jogaiktól, sem gettókba zárni őket, sem átengedni őket a tömeg irigy és gyilkos indulatainak.

Nem tehetik ezt, mert számos döntő tényező kordában tartja a hatalmat... és nyilván nem akarnak elindulni ezen az úton. Amikor európai nagyhatalomként cselekszenek, a hangulat

az etikai megfontolásokat és a jobbik énjüket erősíti, és eltávolít a korábbi ellenzéki magatartás felülvizsgálatától.

Így látta sok értelmes ember a helyzetet 1933-ban, és így látja sok ember ma is. A hiba annak feltételezésében áll, hogy azok a vezetők, akik intézményes úton kerültek hatalomra, ezeket az intézményeket nyilván nem változtathatják meg vagy szüntethetik meg – még akkor sem, ha korábban azt is hangoztatták, hogy pontosan ezt fogják tenni. A forradalmárok néha tényleg az összes intézmény azonnali megszüntetésével kezdik a munkát. Ez volt az orosz bolsevikok módszere. Bizonyos esetekben az intézményeket „csak” megfosztják erejüktől és funkcióiktól, így azok korábbi önmaguk látszatává válnak, és inkább segítik az új rendet, mintsem hogy ellenállnának. Ez az, amit németesen „gleichschaltolásnak” hívunk.

A náci hatalom megszilárdítása kevesebb mint egy évbe telt. 1933 végére Németország

egypártállammá vált, amelyben minden fontosabb intézményt bedaráltak. Annak az évnek a novemberében Németország vezetői hatalmuk megszilárdítására parlamenti választásokat tartottak és népszavazást rendeztek (egy olyan ügyről, amelyben a „helyes” válasz ismert volt). A német zsidók egy része úgy szavazott, ahogy a náci vezetők kívánták, abban a reményben, hogy a lojalitásnak ez a gesztusa az új rendszert lekötözteti irántuk. Ez hiú remény volt.

3

Óvakodj a pártállamtól.

Az államokat kisajátító és versenytársaikat elnyomó pártok nem voltak kezdettől fogva mindenhatók. Egy-egy történelmi pillanatot használtak fel arra, hogy ellehetetlenítsék ellenfeleik politikai létezését. Támogasd a többpártrendszert, és véd meg a demokratikus választási szabályokat. Menj el szavazni, amíg tudsz. Fontold meg, hogy jelöltesd magad tisztségekre.

Thomas Jefferson valószínűleg soha nem mondta, hogy „az örök éberség a szabadság ára”, de számos kortársa igen. Amikor ma erre a mondásra gondolunk, a saját igaz éberségünk jelenik meg előttünk, amely a megtévesztett és ellenséges kívülállóktól óv meg bennünket. Magunkat dombtetőn magasló városnak, a demokrácia erődjének látjuk, amely külső fenyegetéseket fürkész. De az idézett mondat értelme egészen más: az emberi természetből fakadóan az amerikai demokráciát olyan *amerikaiaktól* kell megvédeni, akik a szabadságjogokkal visszaélve romba döntik azt. Az intés egyébként Wendell Phillips amerikai abolícionista szónoktól³ származik. Phillips azt is hozzátette, hogy „a nép szabadságának manáját mindennap be kell gyűjteni, hogy ne rohadjon meg”.

³ Wendell Phillips (1811–1884) bostoni ügyvéd a rabszolga-felszabadítás, az amerikai őslakosok, valamint a nők jogegyenlőségének szónokja volt.

A modern európai demokráciák történelme megerősíti ezt a bölcsességet. A huszadik század komoly erőfeszítéseket látott a választójog kiterjesztése és a tartós demokráciák megalapítása terén. Az első (és a második) világháború után alapított demokráciák mégis gyakran összeomlottak, amikor egyetlen párt szerezte meg a hatalmat egy választás és valamilyen puccs eredményeként. Egy kedvező választási eredményektől vagy ideológiai motivációktól, netán mindkettőtől felbátorodott párt belülről változtathatja meg a rendszert. Amikor a fasiszták, a nácik, illetve a kommunisták sikeresen szerepeltek az 1930-as, 1940-es évek választásain, ezt a látványintézkedések, az elnyomás és a szalámitaktika (azaz az ellenzék lassú „felszeletelése”) kombinációja követte. A többség figyelmét elterelték, néhány embert bebörtönöztek, másokat elnyomtak.

David Lodge egyik regényhőse azt mondja, nem tudod, hogy utoljára szeretkezel, amikor utoljára szeretkezel. A szavazás pont ilyen.

Néhányan azok közül a németek közül, akik 1932-ben a náci pártra szavaztak, minden bizonnyal tudták, hogy egy időre ez az utolsó értelmes, szabad választás, de a többség nem volt ezzel tisztában. Néhányan azok közül a csehek és szlovákok közül, akik 1946-ban a kommunista pártra szavaztak, minden bizonnyal felismerték, hogy a demokrácia befejezésére szavaznak, de a legtöbben úgy vélték, lesz még választási lehetőségük. Az 1990-ben szavazó oroszok biztosan nem gondolták, hogy ez lesz az utolsó szabad és tisztességes választás országuk történelmében, pedig (mindmáig) az volt az. Bármely választás az utolsó lehet, vagy legalább az utolsó a szavazó életében. A nácik addig maradtak hatalmon, amíg 1945-ben el nem veszítették egy világháborút, a cseh-szlovák kommunisták addig, amíg rendszerük 1989-ben össze nem omlott. Az 1990 után létrejött orosz oligarchia azóta is működik, és olyan külpolitikát folytat, amelynek célja a demokrácia megsemmisítése más országokban.

De alkalmazható-e a zsarnokság történelme az Egyesült Államokra? Azok a korai amerikaiak, akik „örök éberségről” beszéltek, minden bizonnyal így gondolnák. Az általuk megtervezett rendszer logikája arra irányult, hogy létező tökéletlenségünk következményeit tompítsa, nem arra, hogy képzelt tökéletességünket ünnepelje. Az ókori görögökhöz hasonlóan egészen biztosan ki vagyunk téve az oligarchia problémájának, amely egyre fenyegetőbb, ahogyan a globalizációval növekednek a vagyoni különbségek. Az a furcsa amerikai elképzelés, hogy politikai kampányokat finanszírozni a szólás szabadságát jelenti, azzal jár, hogy a nagyon gazdagoknak sokkal több a szó-lásszabadságuk, és így választóként többet ér a szavazatuk, mint más polgároknak.⁴ Azt hisz-

⁴ Az Egyesült Államokban a Legfelsőbb Bíróság a politikai kampányokra szánt adományokat a szólás-szabadság megnyilvánulásaként értelmezi, ezért az adományozásra – akár cég, akár magánszemély adja – nagyon szűken lehet csak törvényi korlátokat meg-

szük, miénk a fékek és ellensúlyok rendszere, de ritkán kellett szembesülnünk a maihoz ha- 2017
sonló helyzetekkel: a két párt közül a kevésbé népszerű ellenőrzése alatt tart minden kulcs-pozíciót szövetségi szinten is és a tagállamok többségében is. A párt, amely ekkora hatalmat gyakorol, kevés olyan intézkedést javasol, amely a társadalom egészében népszerű lenne, és számos olyat, amelyek általánosságban népszerűtlenek – és ezért aztán kénytelen vagy félni a demokráciától, vagy gyengíteni azt.

Egy másik régi amerikai közmondás szerint „ahol véget érnek az évenkénti szavazások, kezdetét veszi a zsarnokság”. Visszatekintve vajon majd úgy látjuk-e a 2016-os választásokat, amilyenek az oroszok az 1990-est, a csehek az 1946-ost, vagy a németek az 1932-est? Ez, egyelőre, teljes egészében rajtunk múlik.

hozni. Így a nagytőke befolyása a politikai érdekérvényesítésben lényegében korlátok nélkül tud érvényesülni.

Sok a teendő, hogy a pártérdekek mentén törzített rendszert helyrehozzuk, hogy minden polgárnak egyenlő értékű szavazata legyen, és minden szavazat egyszerűen megszámolható legyen egy másik polgár által. Papíralapú szavazásra van szükségünk, mert azt nem lehet távolról manipulálni, és bármikor újraszámolható. Az ilyesfajta feladatot el lehet végezni helyi és tagállami szinten. Biztosak lehetünk abban, hogy a 2018-as választások, feltéve, hogy sor kerül rájuk, az amerikai hagyományok próbatételét képezik majd. Úgyhogy van elég dolgunk addig.

4

Vállalj felelősséget a világ arcáért.

A ma jelképeiből lesz a holnap valósága. Figyelj fel a horogkeresztre és a gyűlölet más szimbólumaira. Ne nézz félre, és ne szokd meg őket. Távolítsd el őket, és ebben légy példa mások számára.

Az egész élet politika. Nem mintha a világ foglalkozna azzal, mit érzel, hanem azért, mert a világ reagál arra, amit teszel. Kis döntéseink önmagukban is apró szavazatok, amelyek valószínűbbé vagy kevésbé valószínűvé teszik, lesznek-e a jövőben szabad és igazságos választások. A mindennapok politikájában szavaink, viselkedésünk, illetve azok hiánya nagyon sokat számít. Néhány szélsőséges és kevésbé szélsőséges példa a huszadik századból jól mutatja, hogyan.

Sztálin idején a Szovjetunióban propagandaplakátokon disznóként ábrázoltak módos parasztokat – ez a fajta dehumanizálás vidéki környezetben egyértelműen disznóvágást idéz. Ez az 1930-as években történt, amikor a szovjet állam a vidék leigázására törekedett és tőkét próbált szerezni az erőltetett iparosításhoz. Azok a parasztok, akik több földet vagy jószágot birtokoltak, mint mások, az elsők voltak, akik mindenüket elvesztették. Ha a szomszédodat disznónak ábrázolják, az annyit

jelent, az ő földjét elveheted. De azok, akik ezt a szimbolikát követték, később maguk váltak áldozattá. Miután a szegényebb parasztokat a gazdagabbak ellen fordította, a szovjethatalom mindenki földjét elvette az új, kollektív termeléshez. A kollektivizálás éhínséget hozott a szovjet parasztságnak. Ukrajna, Kazahsztán és Oroszország lakosainak milliói haltak borzalmas és megalázó halált az 1930 és 1933 közötti években. Mielőtt a nyomor véget ért, szovjet polgárok holttesteket daraboltak fel emberi fogyasztásra.

Amikor 1933-ban a Szovjetunióban az éhínség tetőzött, Németországban a náci párt került hatalomra. A győzelem diadalában a nácik a zsidó üzletek bojkottját próbálták megszervezni. Ez eleinte nem volt különösebben sikeres. De az a gyakorlat, hogy az egyik vállalkozást „zsidónak”, a másikat „árjának” címkézték a kirakaton vagy a homlokzaton, befolyásolta azt, ahogyan a németek gondolkoztak a háztartásuk gazdálkodásáról. Egy „zsidónak” fel-

iratozott boltnak nem volt jövője. A mohóság tárgyává vált. Amint a tulajdon etnikai jelzőt kapott, az irigység átformálta az erkölcsöket. Ha egy bolt lehet „zsidó”, akkor mi van a többi vállalkozással, a többi vagyonnal? Az eleinte talán elfojtott kívánságot, hogy bárcsak eltűnének a zsidók, élesztő módjára dagasztotta nagyra a kapzsiság. Így azok a németek, akik a boltokat „zsidónak” címkézték fel, részt vettek a folyamatban, amely során a zsidók valóságosan eltűntek – ahogyan azok is, akik ezt egyszerűen végignézték. Elfogadni ezeket a címkeket mint a városkép elemét, máris a gyilkos jövővel való kiegyezést jelentette.

Felajánlhatják neked, hogy jelképekkel mutasd lojalitásodat. Gondoskodj arról, hogy ezek a jelképek inkább befogadók legyenek polgártársaidat illetően, mintsem kirekesztők. Messze nem ártatlan még a kitzűzők története sem. 1933-ban, a náci Németországban az emberek „Igen” feliratú kitzűzőket viseltek a választások és a népszavazás idején, amelyek az

egypártrendszer erősítették meg. 1938-ban Ausztriában olyan emberek kezdtek horogkeresztes kitűzőket hordani, akik addig nem voltak nácik. Ami a büszkeség gesztusának tűnhet, a kirekesztés forrása lehet. Az 1930-as, 1940-es évek Európájában néhány ember úgy döntött, horogkeresztet fog viselni, aztán másoknak kötelező lett sárga csillagot felvarrni.

A kommunizmus késői története, amikor már senki nem hitt a forradalomban, egy utolsó tanulsággal szolgál a jelképekről. Még ha a polgárok demoralizálódnak is, és csak azt kívánják, hagyják őket békén, a nyilvános jelképek fenn tudnak tartani egy zsarnoki rezsimet. Amikor a csehszlovák kommunisták 1946-ban megnyerték a választásokat, majd egy puccsot követően teljhatalmat szereztek 1948-ban, sok csehszlovák polgár ujjongott. Amikor Václav Havel ellenzéki gondolkodó három évtizeddel később, 1978-ban megírta *A kiszolgáltatottak hatalma* című esszéjét, magyarázatot adott annak az elnyomó rezsimnek

a fennmaradására, amelynek céljaiban és ideológiájában ekkor már csak kevés ember hitt. Ő rajzolta meg a zöltségáros paraboláját, aki kiteszi a „Világ proletárjai, egyesüljetek!” táblát a kirakatba.

Nem mintha helyeselné annak tartalmát, amely egyébként egy idézet a *Kommunista kiáltvány*ból. Azért teszi ki a táblát, hogy visszavonultan élhesse mindennapjait, anélkül, hogy a hatalom vegzálja őt. Amikor mindenki ezt a logikát követi, a közterületeket elárasztják a lojalitás jelképei, és elképzelhetetlenné válik az ellenállás. Ahogyan Havel fogalmazta meg:

Láthatjuk, hogy a zöltségáros jelszavának jelenléte semmiképpen sem függ össze azzal, amit e jelszó szövege tartalmaz, valódi értelme mégis teljesen világos, és mindenki számára érthető. Mindez az adott kód közismert voltából következik: a zöltségáros kinyilvánította lojalitását – és ha azt akarta, hogy kijelentését elfogadják, nemigen volt más választása azon az

egyedül lehetséges módon kívül, amelyet a hatalom képes felfogni, azaz úgy, hogy elsajátította az előírt rítust, hogy a látszatot hajlandó volt a valóságnak tekinteni, hogy elfogadta az adott „játékszabályokat”.⁵

De mi történik, kérde Havel, ha senki nem áll be a játékba?

⁵ Václav Havel: *A kiszolgáltatottak hatalma*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1991, 110. (Ford. Balla Kálmán és mások.)

5

Tartsd szem előtt a szakmai etikát.

Amikor a politikai vezetők rossz példát mutatnak, felértékelődik az elkötelezettség a helyes szakmai gyakorlat iránt. Nehéz felforgatni egy jogállamot jogászok nélkül, vagy kirakatpereket lefolytatni bírák nélkül. Az autoriter rezsimeknek szükségük van engedelmeskedő köztisztviselőkre, és a koncentrációs táborok igazgatói keresik az olcsó munkaerő iránt érdeklődő üzletembereket.

A második világháború előtt egy Hans Frank nevű ember volt Hitler személyi ügyvédje. Miután Németország 1939-ben bevonult Lengyelországba, Frank lett a megszállt, német gyarmattá tett Lengyelország főkormányzója, ahol zsidók és más lengyel polgárok millióit ölték meg. Egyszer azzal büszkélkedett, hogy nincs annyi fa, hogy elég papírt gyártsanak a kivégzésekről tájékoztató plakátokhoz. Frank azt állította, a törvények azért vannak, hogy a fajt szolgálják, ezért a törvény az, ami jónak tűnik a faj számára. Ilyen érvekkel győzték meg magukat német jogászok arról, miszerint a törvények és szabályok azért vannak, hogy hódítási és megsemmisítési terveiknek motorjai legyenek, nem pedig akadályai.

Az a férfi, akit Hitler Ausztria annektálásának felügyeletével bízott meg, egy ügyvéd volt, Arthur Seyss-Inquart, aki később Hollandia megszállását irányította. Az ügyvédek erősen felülreprezentáltak voltak az *Einsatzgruppen* parancsnokai között, azoknál a bevetési cso-

portoknál, akik a zsidók, a cigányok, a lengyel elit, a kommunisták, a fogyatékkal élők és mások tömeges kivégzését hajtották végre. Német (és más nemzetiségű) orvosok borzalmas kísérletekben működtek közre a koncentrációs táborokban. Az IG Farben és más német vállalatok üzletemberei kihasználták a koncentrációs táborok fogvatartottait, a gettóba zárt zsidók és hadifoglyok munkaerejét. Mindezt állami tisztviselők – a minisztertől a titkárnőig – végignézték és nyilvántartották.

Ha a jogászok betartották volna azt az elvet, hogy nincs kivégzés per nélkül, ha az orvosok elfogadták volna azt az elvet, hogy nincs beavatkozás beleegyezés nélkül, ha az üzletemberek ragaszkodtak volna a rabszolgaság tilalmához, ha a bürokraták megtagadták volna a gyilkosságokhoz kapcsolódó papírmunkát, akkor a náci rezsimnek sokkal nehezebb lett volna végrehajtani azokat a szörnyűségeket, amelyek miatt emlékszünk rá.

Egy szakma képviselői olyan párbeszédet tudnak teremteni az etikáról, ami lehetetlen egy magányos egyén és egy távoli kormányzat között. Ha az egyazon szakmát gyakorlók úgy tekintenek magukra, mint őket mindenkor kötelező, közös érdekekkel, közös normákkal és közös szabályokkal bíró csoportra, önbizalmat nyerhetnek, sőt a hatalom bizonyos formáját. A szakmai etikának kell vezérelnie bennünket különösen akkor, amikor azt mondják nekünk, a helyzet kivételes. Akkor nem lehet arra hivatkozni, hogy „csak a parancsot követtem”. Ha azonban egy szakma tagjai összetévesztik a szakmai etikájukat a pillanat érzelmeivel, azon vehetik észre magukat, hogy olyasmiket mondanak és tesznek, amit korábban elképzelhetetlennek tartottak.

6

Óvakodj a katonai jellegű csoportoktól.

Amikor rendszerellenes fegyveres erők tagjai elkezdenek egyenruhát hordani, aztán fátylakkal és vezérük arcképével felvonulni, közel a vég. Amikor a vezető paramilitáris⁶ csoportok és az állami rendőrség, katonaság összevegyülnek, elérkezett a vég.

⁶ Az állami fegyveres erőktől és erőszakszervezetektől független, de ahhoz hasonlóan kialakított katonai jellegű csoport.

A legtöbb kormány általában igyekszik fenn-
tartani az erőszak monopóliumát. Csakis
akkor válnak lehetővé a politikai berendez-
kedés azon formái, amelyeket mi magától ér-
tetődőnek tartunk, ha kizárólag a kormány
alkalmazhat törvényesen erőszakot, és ezt az
erőszakot a törvény korlátozza. Lehetetlen de-
mokratikus választásokat tartani, bíróságnál
pereskedni, törvényeket megfogalmazni és
meghozni, sőt az államigazgatás csendes napi
ügyeit intézni, ha az államon kívül működő
szervezetek is erőszakhoz folyamodhatnak.
Következésképp azok, akik a demokráciát és
a jogállamiságot alá akarják ásni, erőszakszer-
vezeteket hoznak létre és tartanak fenn, ame-
lyek beavatkoznak a politikába. Ezek a csoport-
ok általában egy politikai párt paramilitáris
szárnyaként, esetleg egy adott politikus sze-
mélyes testőrségeként működnek, vagy látszó-
lag spontán polgári kezdeményezések formáját
ölthetik, amelyekről rendszerint kiderül, hogy
egy párt vagy vezetője szervezte őket.

A fegyveres erők előbb lerombolják, majd átalakítják a politikai rendszert. Az olyan erőszakos jobboldali csoportok, mint a két világháború között Romániában működő Vasgárda vagy a nyilaskeresztesek Magyarországon, megfélemlítették riválisaikat. A náci rohamosztag apró biztonsági szolgálatként kezdte, amely Hitler gyűlései alatt eltávolította az ellenfeleit a teremből. Az SA és SS néven ismert paramilitáris csoportok olyan megfélemlítő hangulatot teremtettek, amely hozzájárult a náci párt 1932-es és 1933-as választási győzelméhez. Ausztriában 1938-ban a helyi SA volt az, amely gyorsan kihasználta az addigi helyi hatalom hiányát arra, hogy kifosszon, megverjen és megalázzon zsidókat, és ezáltal megváltoztatták a politikai szabályokat és előkészítették a terepet a náci hatalomátvételhez. Az SS irányította a német koncentrációs táborokat – olyan jogmentes zónákat, ahol a megszokott szabályok nem voltak érvényben. Az SS a második világháború idején kiterjesz-

tette az először a táborokban alkalmazott jog nélküli állapotot egész országokra, amelyek német fennhatóság alatt álltak. Az SS törvényen kívüli szervezetként kezdte, majd a törvényen felülemelkedő szervezetként folytatta, és végül eltörölte a törvényt.

Mivel az amerikai szövetségi kormány hadjárataiban jelenleg is használ magánhadseregeket, és a tagállami kormányok magáncégeket bízna meg börtönök üzemeltetésével, az erőszak alkalmazása az Egyesült Államokban már most is erősen privatizált. Újdonság viszont, hogy az elnök a hivatali ideje alatt is meg kívánja tartani azt a személyes biztonsági szolgálatot, amely kampánya idején erőszakot alkalmazott az egyet nem értőkkel szemben. Jelöltként az elnök biztonsági magáncégével távolíttatta el a tiltakozókat a gyűléseiről, és a hallgatóságot is arra biztatta, dobják ki a más véleményen lévőket. Egy tiltakozót először pfujolással némítottak el, majd őrjöngve „USA”-t kiáltoztak, végül arra kényszerítették, távoz-

zon a gyűlésről. Egy kampánygyűlésen az elnök így buzdított az ellenzéki résztvevők eltávolítására: „Maradt még belőlük, rakjuk ki őket! Dobjátok ki a maradékot!” A tömeg vette a lapot, majd egyesével próbálta kituszkolni a lehetséges bent maradt ellenzéket, miközben az USA szót kiáltozta. Az elnökjelölt megjegyezte: „Nem sokkal szórakoztatóbb ez, mint egy megszokott, unalmas gyűlés? Nekem szórakoztató.” Ennek a fajta tömeges erőszaknak az volt a célja, hogy megváltoztassa a politikai hangulatot, és ezt el is érte.

Hogy az erőszak meg tudja változtatni nemcsak a légkört, hanem a rendszert is, a kampánygyűlések hangulatának és a kirekesztés ideológiájának meg kell jelenniük a fegyveres erők kiképzésében is. Ez az ideológia először megkérdőjelezi a rendőrség és a hadsereg működésének alapelveit, majd behatol ezekbe a szervezetekbe, végül pedig átformálja azokat.

7

Légy résen, ha fegyvert kell viselned.

Ha a köz szolgálatában fegyvert viselsz, Isten áldjon és óvjon. Tudd, hogy a múlt bűneinek rendőrök és katonák is részesei voltak, akik egy nap azzal szembesültek, hogy erkölcstelen dolgokat művelnek. Készülj fel arra, hogy nemet mondj.

Az autoriter rezsimek általában speciális rendőri erőt tartanak fenn, amelynek feladata a lakossági tiltakozások feloszlatása. Az emellett működtetett titkosrendőrség megbízatása az ellenzékiek és más, ellenségnek kikiáltott személyek likvidálása. Ezek a „rendfenntartó” szervek alaposan kivették a részüket a huszadik század borzalmas atrocitásaiból, mint a Szovjetunió 1937–38-as nagy tisztogatásai, vagy az európai zsidók lemészárlása a náci Németország által 1941–45 között. Mindazonáltal nagy hibát követünk el, ha azt képzeljük, hogy a szovjet NKVD vagy a náci SS támogatás nélkül cselekedett volna. A reguláris rendőri erők és néha a reguláris katonák segítsége nélkül nem gyilkolhattak volna ilyen mértékben.

A Szovjetunió nagy tisztogatása alatt az NKVD tisztjei 682 691 fő feltételezett ellenség (többnyire parasztok vagy nemzeti kisebbségek tagjai) kivégzését jegyezték fel. Talán egyetlen erőszakszervezet sem működött centralizáltabban és szervezettebben, mint az

NKVD azokban az években. A tarkón lövéseket kevés számú férfi hajtotta végre, ami azt jelenti, hogy bizonyos NKVD-tisztek lelkiismeretét politikai gyilkosságok ezrei sújtották. De így sem tudták volna ezt a hadjáratot végrehajtani, ha Szovjetunió-szerre nem segítik őket helyi rendőri erők, jogászok és állami tisztviselők. A nagy tisztogatásra rendkívüli állapot idején került sor, amely az összes rendőrtől megkövetelte, hogy alárendelje magát az NKVD-nek és a szervezet speciális feladatainak. Nem a rendőrök voltak az elsődleges elkövetők, de ők biztosították a nélkülözhetetlen emberi erőforrást.

Amikor a holokausztra gondolunk, Auschwitzot és a nagyüzemi, személytelen halálgyárat látjuk magunk előtt. A németek számára azért kényelmes módja ez a holokausztra való emlékezésnek, mert arra hivatkozhatnak, hogy kevesen tudják pontosan, mi történt azok mögött a kapuk mögött. Valójában a holokauszt nem a halálgyárakban kezdődött, hanem a ke-

let-európai tömegsírok felett. A nürnbergi, illetve később más nyugatnémet bíróságok elé csupán a gyilkosságok egy részét elkövető német bevetési egységek, az *Einsatzgruppen* néhány parancsnoka került. Így még ezek a perek is kisebbitették a bűnök mértékét. Hiszen nemcsak az SS-parancsnokok voltak gyilkosok, hanem lényegében az összes alattuk szolgáló ember.

És ez csak a kezdet. A holokauszt minden nagy méretű tömegmészárlásába (több mint harmincezer zsidó meggyilkolása Kijev mellett, több mint huszonnyolcezer Riga előtt és így tovább) bevonták az egyszerű német rendőrséget. Mindent összevéve a reguláris rendőrök több zsidót öltek meg, mint az *Einsatzgruppen* csapatai. A legtöbben nem is kaptak külön felkészítést erre a feladatra, hanem egyszerűen csak egy addig ismeretlen terepen találták magukat, megkapták a parancsaikat, és nem akartak gyengének tűnni. Azokban a ritka esetekben azonban, amikor a rendőrök megta-

gadták a zsidógyilkosságokra vonatkozó parancsot, nem büntették meg őket.

Voltak ugyan, akik meggyőződésből gyilkoltak, de sokan mások egyszerűen csak féltek ellenállni. A konformizmus mellett természetesen más erők is hatottak, de a konformisták nélkül képtelenség lett volna ilyen atrocitásokat elkövetni.

8

Állj ki amellett, akinek szüksége van rá.

Valakinek ki kell állnia a gyengébb mellett. *Beállni* valaki mögé könnyű. Annál nehezebb másként beszélni vagy cselekedni, mint a tömeg. De ennek felvállalása nélkül nincs szabadság. Emlékezz Rosa Parksra. Abban a pillanatban, amikor példát mutatsz, a helyzet varázsa megtörik, és mások is beállnak mögéd.

A második világháborút követően európaiak, amerikaiak és más nemzetekhez tartozók megteremtették a Hitlerrel szembeni becsületes ellenállás mítoszát. Az 1930-as években azonban még az alkalmazkodás és a náciizmus iránti csodálat volt a jellemző. 1940-re a legtöbb európai ország kiegyezett a náci Németország látszólag ellenállhatatlan hatalmával. Befolyásos amerikaiak, mint például Charles Lindbergh, a náci elleni háborút azzal a jelszóval ellenezték, hogy „America First”, azaz „Amerika az első”. Ma azokra emlékezünk, és azokat csodáljuk, akiket a maguk idejében kivételesnek, excentrikusnak, sőt őrültnek tartottak – azokat, akik nem változtak meg, amikor körülöttük fejre állt a világ.

Jóval a második világháború előtt számos európai ország lecserélte a demokráciát valamilyen jobboldali tekintélyelvű államformára. Olaszország lett az első fasiszta állam 1922-ben, és Németország katonai szövetségesevé vált. Magyarországot, Romániát és Bulgáriát

a kereskedelmi és területi ígéretek vonzották Németország felé. Egyik nagyhatalom sem állt ellent, amikor 1938-ban Németország annektálta Ausztriát. Sőt, 1938 szeptemberében a nagyhatalmak – Franciaország, Olaszország és a Neville Chamberlain vezette Nagy-Britannia – készséggel együttműködtek Németországgal Csehszlovákia feldarabolásában. 1939 nyarán a Szovjetunió összeállt a náci Németországgal, és csatlakozott hozzá Lengyelország lerohanásában. A lengyel kormány a harcot választotta, és nemzetközi megállapodásai révén bevonta Nagy-Britanniát és Franciaországot a háborúba. Németország a Szovjetuniótól kapott élelmiszerral és üzemanyaggal, le-rohanta és gyorsan elfoglalta Norvégiát, Hollandiát, Belgiumot, sőt 1940 tavaszán Franciaországot is. A brit expedíciós haderőt 1940 májusának végén, júniusának elején evakuálták Dunkerque-nél.

Amikor Winston Churchill 1940 májusában miniszterelnök lett, Nagy-Britannia egye-

dül állt a háborúban. A britek nem nyertek fontos csatát, és nem volt jelentős szövetségük. Lengyelország megsegítésére léptek be a háborúba, egy elveszettnek látszó ügyért. A náci Németország és szovjet szövetségese uralták a kontinenst. A Szovjetunió 1939 novemberében elfoglalta Finnországot, elsőnek Helsinkit bombázva. Churchill hivatalba lépését követően a Szovjetunió azonnal annektálta a három balti államot, Észtországot, Lettországot és Litvániát. Az Egyesült Államok pedig nem lépett be a háborúba.

Adolf Hitler nem neheztelt különösebben Nagy-Britanniára és a brit birodalomra, sőt, a világ amolyan érdekszférákra való felosztását képzelte el. Arra számított, Franciaország elestét követően Churchill kiegyezik vele. Churchill nem ezt tette. Közölte a franciákkal, „akármit tesztek, mi örökkön-örökké tovább harcolunk”.

1940 júniusában Churchill közölte a brit parlamenttel, „a Nagy-Britanniáért való harc

most kezdődik". A német *Luftwaffe* megkezdte a brit városok bombázását. Hitler úgy gondolta, ezzel tűzszünet aláírására kényszeríti Churchillt, de tévedett. Churchill később olyan időszaknak nevezte a bombázásokat, „amikor ugyanolyan jó volt életben maradni és meghalni”. Megidézte „a britek életerős és rendíthetetlen temperamentumát, amelyet képviselnem megtiszteltetés”. Valójában ő maga járult hozzá ahhoz, hogy a britek büszke népként határozzák meg magukat, amely higgadtan ellenáll a gonosznak. Más politikusok találtak volna támogatást a népnél a háború befejezésére. Churchill ezzel szemben ellenállt és nyert. A brit légvédelem, a *Royal Air Force* (két lengyel századdal és más külföldi pilótákkal együtt) visszaverte a *Luftwaffét*. A légtér ellenőrzése nélkül pedig még Hitler sem tudta elképzelni Nagy-Britannia vízi, illetve szárazföldi megszállását.

Churchill megtette, ami másoknak nem sikerült. Engedmények helyett tervei megváltoz-

tatására kényszerítette Hitlert. A német stratégia lényege minden ellenállás felszámolása volt Nyugaton, majd ezt követően a Szovjetunió megszállása (és egyúttal elárulása), valamint nyugati részeinek gyarmatosítása. 1941 júniusában, amikor még tartott a britek elleni háború, Németország megtámadta szovjet szövetségését.

Ekkortól Berlin kétfrontos háborút vívott, Moszkva és London pedig váratlanul szövetségessé váltak. 1941 decemberében Japán Pearl Harbort bombázta, Amerika haditengerészetének hawaii támaszpontját, és ezzel az Egyesült Államok belépett a háborúba.

Ekkor Moszkva, Washington és London egy nagy és legyőzhetetlen szövetséget alkotott. Együtt, számos más szövetséges támogatásával ez a három nagyhatalom megnyerte a második világháborút. De ha Churchill 1940-ben nem tartotta volna bent Nagy-Britanniát a háborúban, nem lett volna háború, amit megnyerhetnek.

Churchill azt mondta, a történelem kegyes lesz hozzá, mert ő maga szándékozza megírni. Terjedelmes történelmi tárgyú könyveiben és memoárjaiban mégis magától értetődőnek mutatta be saját döntéseit, és a brit nép és Nagy-Britannia szövetségesei javára írta a győzelmet. Ma magától értetődően helyesnek tűnik, amit Churchill tett. De a maga idejében neki ezért a döntéséért ki kellett állnia.

Nagy-Britannia természetesen ^{SEM}csak azért? lépett be a háborúba, mert a lengyel vezetés 1939-ben a harc mellett döntött. A nyílt lengyel fegyveres ellenállást októberre legyőzték. 1940-re Varsóban, Lengyelország fővárosában világossá vált, milyen jellegű a német megszállás.

Teresa Prekerowának abban az évben kellett volna befejeznie a középiskolát. Családja birtokát a németek elvették, így arra kényszerültek, hogy Varsóba költözzenek és lakást béreljenek. Apját letartóztatták. Egyik nagybátyja elesett a harctéren, két fivére német hadifö-

golytáborban volt. Varsó maga súlyos károkat szenvedett a német légitámadásokban, amelyek hozzávetőlegesen huszonötezer ember életébe kerültek. A fiatal Teresa a többséggel ellentétben különlegesen reagált ezekre a borzalmakra. Olyankor, amikor természetes, hogy magunkra gondolunk, ő másokra figyelt. 1940 végén a németek gettókat kezdtek létrehozni Lengyelország általuk ellenőrzött területén. Októberben Varsó és környékének zsidó lakosságát a város egy meghatározott kerületébe toloncolták. Teresa egyik fivére a háború előtt baráti viszonyt ápolt egy zsidó lánnyal és annak családjával. Teresa azt látta, az emberek némán hagyják, hogy zsidó barátaik eltűnjenek az életükből. Anélkül, hogy családjának szólt volna, a fiatal lány 1940 végén tucatnyi alkalommal bement a varsói gettóba, hogy élelmiszert és gyógyszereket vigyen ismerős és ismeretlen zsidóknak. Az év végére sikerült meggyőznie testvére barátnőjét, hogy szökjön meg. 1942-ben Teresa segített a lány

szüleinek és fivérének is a szökésben. Ezen a nyáron került sor arra a műveletre, amit a németek „Großaktion Warschaunak” neveztek, és amely során 265 040 zsidót deportáltak a treblinkai halálgyárba, miután további 10 380 embert már a gettóban öltek meg. Teresa a biztos haláltól mentett meg egy családot. Teresa Prekerowa később a holokauszt történetírója lett, és elbeszélte a varsói gettó történetét, valamint azokét, akik segítettek a zsidók menekítésében. Magáról nem írt. Amikor jóval később felkérték saját életének felidézésére, természetesnek nevezte, amit tett. A mi szempontunkból viszont kivételes. Ő kiállt és cselekedett.

9

Szeresd a nyelved.

Mellőzd azokat a szövegeket, amelyeket mindenki használ. Találd meg saját hangodat még akkor is, amikor azt próbálsz elmondani, amiről úgy gondolsz, mindenki mondja. Tudatosan válaszd le magad az internetről. Olvass könyveket.

Victor Klemperer zsidó származású irodalmár filológiai képzettségét fordította a náci propaganda ellen. Észrevette, hogy Hitler nyelvezete hogyan rekeszt ki minden ellenzéki-
get: *a nép* nála mindig egy csoportot jelentett, és másokat kizárt (az amerikai elnök is így használja ezt a szót), a megmérettetés mindig *küzdelem* (az amerikai elnök *győzelmet* mond), és ha a szabad emberek megkísérlik másképp értelmezni a világot, akkor *hamis vádakkal* illetik a vezetőt (vagy ahogy az elnök mondja, *rágalmazzák*).

Manapság a politikusok a tévében terjesztik szövegpaneljeiket, és még azok is ezeket ismételtetik, akik nem értenek velük egyet. A televízió a politikai nyelvezetet képek közvetítésével értelmezi, ezáltal azonban módosítja az üzenetet. Minden nagyon gyorsan történik, de valójában nem történik semmi. A tévéhíradó minden története addig „legfrissebb hír”, amíg a következő nem helyettesíti. A hullámok áradatában így sosem látjuk az óceánt.

Az események jelentőségének felismerése olyan szavakat és fogalmakat igényelne, amelyek kicsúsznak a kezünk közül, amikor a vizuális élmények elbűvölnek. Televíziós híradást nézni néha alig több, mint nézni valakit, aki szintén néz egy képet. Ezt a kollektív transzálapotot természetesnek érezzük. Lassan magába szív.

Több mint fél évszázaddal ezelőtt a totalitárius világokról szóló klasszikus regények figyelmeztettek a képernyők elhatalmasodására, a könyvek háttérbe szorulására, a szókincs szűkülésére és ezzel összefüggésben a gondolkodás elsatnyulására. Ray Bradbury 1953-ban megjelent *Fahrenheit 451* című könyvében a tűzoltók könyveket kutatnak fel és égetnek el, miközben a polgárok interaktív tévét néznek. George Orwell *1984* című könyvében, amely 1949-ben jelent meg, a könyvek be vannak tiltva, a tévé pedig két irányban működik, és a kormánynak lehetővé teszi a polgárok folyamatos megfigyelését. Az 1984-ben a vizuális média

nyelvezete erősen korlátozott, hogy megfoszsa a közt azoktól a fogalmaktól, amelyek segítségével a jelenről gondolkodni, a múltra emlékezni és a jövővel kapcsolatban tervezni tudna. A rezsim egyik terve a „szópusztítás”, a nyelv további leszűkítése azáltal, hogy a hivatalos szótár minden kiadásában tovább csökkenti a szavak számát.

A képernyők bámulása talán elkerülhetetlen, de ha a kétdimenziós világ ellen mentálisan nem vértézzük fel magunkat máshol, teljesen elsekélyesíti a gondolkodásunkat. Amikor a médiában naponta elhangzó szavakat és mondatokat ismételtetjük, elfogadjuk a tágabb értelmezési keret hiányát. Hogy ilyen keretünk lehessen, gazdagabb fogalomkészletre van szükségünk, a gazdagabb fogalomkészlethez pedig olvasnunk kell. Rakd ki tehát a képernyőket a szobádból, és vedd magad körül könyvekkel. Orwell és Bradbury szereplőinek erre nem volt lehetőségük, de mi még megtehetjük.

Mit olvassunk? Bármilyen jó regényt, amely serkenti képességünket, hogy összetett helyzetekről gondolkodjunk, és felmérjük, másoknak mi a szándéka. Fjodor Dosztojevszkij *A Karamazov testvérek* és Milan Kundera *A lét elviselhetetlen könnyűsége* című művei megfelelhetnek igényeinknek. Sinclair Lewis *Ez nálunk lehetetlen* című könyve talán nem olyan jelentős alkotás; Philip Roth *Összeesküvés Amerika ellen* című munkája már fontosabb könyv. A zsarnokság és az ellenállás harcának egyik regényét, J. K. Rowling *Harry Potter és a Halál erekyéi* című könyvét amerikai fiatalok milliói ismerik – ha magad, barátaid vagy gyerekeid elsőre nem ilyen szemszögből olvastátok a könyvet, érdemes újraolvasni.

Néhány politikai és történelmi szöveg, amely az itt elhangzott érveket megerősíti: George Orwell: *Politics and the English Language* („A politika és az angol nyelv”, 1946); Victor Klemperer: *A Harmadik Birodalom nyelve* (1947, magyarul: 1984); Hannah Arendt: *A totalitariz-*

mus gyökerei (1951, magyarul: 1992); Albert Camus: *A lázadó ember* (1951, magyarul: 1992); Czesław Miłosz: *A rabul ejtett értelem* (1953, magyarul 1992); Václav Havel: *A kiszolgáltatottak hatalma* (1978, magyarul: 1991); Leszek Kołakowski: „Hogyan legyünk konzervatív liberális szocialisták?” (1978, magyarul: *Valóság*, 2010, 53. évf., 7. sz., 124. oldal); Timothy Garton Ash: *A balsors édes hasznai* (1989, magyarul: 1991); Tony Judt: *The Burden of Responsibility* („A felelősség súlya”, 1998); Christopher Browning: *Ordinary Men* („Hétköznapi férfiak”, 1992); Peter Pomrantsev: *Nothing Is True and Everything Is Possible* („Semmi sem igaz, és minden lehetséges”, 2014).

A keresztények talán a mindig időszerű alapkönyvükhöz is fordulhatnak. Jézus azt prédikálta, hogy „Könnyebb átmenni a tevének a tű fokán, mint a gazdagnak az Isten országába bejutni”. Legyünk szerények, „mert aki felmagasztalja magát, megaláztatik, és aki megalázza magát, felmagasztaltatik”. És természet-

tesen nagy becsben kell tartanunk az igazságot, mert „megismeritek az igazságot, és az igazság megszabadít titeket”.

10

Higgy a valóságban.

Lemondani a tényekről annyi, mint lemondani a szabadságról. Ha semmi nem igaz, lehetetlen a hatalmat bírálni, hiszen nincs alapja a bírálatnak. Ha semmi nem igaz, minden csak szemfényvesztés. A legvastagabb pénztárcájú tudja megfizetni a legvakítóbb fényeket.

Akkor adod át magad a zsarnoki hatalomnak, amikor már nem különbözteted meg azt, amit hallani szeretnél, attól, ami a valóság. A valóságról való lemondás természetesnek és kellemesnek tűnhet, de a következmény az egyénként való létezésed vége – és így minden olyan politikai rendszer vége, amely az egyénre épül. Amint arra a totalitarizmus kutatói – többek között Victor Klemperer – rámutattak, a valóság négyféleképpen hal meg, és jelenleg mind a négynek tanúi vagyunk.

Az első a nyílt szembehelyezkedés az ellenőrizhető valósággal, a kitalációk és a hazugságok tényként való beállítása. Elnökünk⁷ ezt magas szinten űzi, és gyors ütemben teszi. A kampánya során szorosan nyomon követték a kijelentéseit, és megállapították, hogy tényként hangoztatott állításainak 78%-a hamis

⁷ A szerző itt Donald J. Trumpra, az Egyesült Államok 45. elnökére utal.

volt. Ez az arány olyan magas, hogy az igaz állítások amolyan akaratlan bakinak tűnnek a totális fikció felé vezető úton. A fiktív ellenvilág megalkotása a való világ lealacsonyításával kezdődik.

A második mód a ráolvasás. Ahogy Klemperer megjegyezte, a fasiszta stílus a „véget nem érő ismétlésre” épül, amelynek célja, hogy hihetővé tegye a fikciót és kíváncsossá a bűnt. Az amerikai elnökválasztási kampány során folyamatosan szajkózott csúfnevek, a „Hazug Ted”, a „Csalós Hillary”⁸ olyan jelzőkkel ruházta fel ezeket az embereket, amelyekkel talán helyesebb volna magát az elnököt illetni. Azzal, hogy a Twitteren keresztül ezt gátlástalanul sulykolta, elnökünknek sikerült két egyéntsztereotíp figurává változtatni, idővel a töme-

⁸ Donald Trump előszeretettel használta kampánya során ellenfeleire, Ted Cruzra és Hillary Clintonra ezeket az „állandó jelzőket” („Lying Ted”, illetve „Crooked Hillary”).

gek szemében is. A kampánygyűléseken örök ké ismételt „Építsük meg a falat!” és „Csukják le!”⁹ rigmusok nem arról szóltak, amit az elnök valaha ténylegesen meg akar tenni, de az elképzelt valóság kapcsolatot teremtett közte és hallgatóságá között.

A következő mód a valóság kiiktatására a csodavárás és az ellentmondások nyílt elfogadása. Az elnök kampánya egyszerre ígérte az adócsökkentést mindenkinek, az államadósság felszámolását, valamint a szociális és a katonai kiadások növelését. Ezek az ígéretek kölcsönösen kizárják egymást. Olyan ez, mintha a gazda azt mondaná, kivesz egy tojást a tyúk alól, megfőzi és feltálalja a feleségének, de egyben buggyantott tojást készít belőle a gyerekeknek, majd visszadugja a sértetlen tojást a tyúk alá, és nézi, ahogy kikel a csibe.

⁹ Az angol mondat nőnemű tárgya („Lock her up!”) Hillary Clintonra utal.

Az ilyesféle radikális hazugság elfogadása csak a józan ész teljes kiiktatásával lehetséges. Klemperer leírása arról, hogyan vesztett el barátokat 1933-ban Németországban a csodáverő hangulat miatt, hátborzongatóan ismerős lehet ma is. Egy korábbi tanítványa azért könyörgött neki, hogy „adja át magát érzéseinek, és minden pillanatban összpontosítson a *Führer* nagyságára, ahelyett, hogy a pillanatnyi kényelmetlenségekre gondolna”. Tizenkét évvel később, a mérhetetlen szenvedések és egy vesztes háború után egy amputált katonát azt mondta Klemperernek: „Hitler eddig még soha nem hazudott. Én hiszek benne.”

Az utolsó módja a valóság eltorzításának a tévhitek hangoztatása. Például az amerikai elnök olyasféle önistenítő kijelentései, mint az „Én vagyok, aki meg tudom oldani”, vagy az „Én vagyok a ti hangotok”. Amikor a hit az égből alászáll a földre, nem marad hely a saját józan ítélőképességünknek és tapasztalatunknak. Klemperer számára az volt igazán ijesztő,

hogy a változás tartósnak tűnt. Miután a tényszerű valóságot a ráolvasás váltotta fel, a bizonyítékok mellékessé váltak. A háború végén egy munkás így fogalmazott Klemperernek: „Felesleges megérteni, hinni kell. Én hiszek a *Führerben*.”

A nagy román drámaíró, Eugene Ionesco egymás után látta barátait az 1930-as évek fasiszta nyelvezetét átvenni. Ez a tapasztalata vált az 1959-es *Orrszarvú* című abszurd darabjának alapjává, amelyben azok, akik a propaganda áldozatául esnek, óriási orrszarvúvá válnak. Saját élményeiről ezt írta Ionesco:

Egyetemi oktatók, hallgatók és értelmiségiek egymás után nácikká, vasmárdistákká váltak. Eleinte biztosan nem voltak nácik. Úgy tizenötven összegyűltünk beszélgetni és érveket keresni az ő érveikkel szemben. Nem volt könnyű. (...) Egyik barátunk valami ilyesmit mondott: „Nem értek vele egyet, persze, de bizonyos pontokat illetően mégiscsak el kell ismernem, pél-

*dául a zsidókat illetően...” stb. És ez kórtűnet volt. Három hétre rá ez a személy már beállt nácinak. Elkapta őt a rendszer, elfogadott min-
dent, orrszarvú lett. A vége felé már csak hár-
man-négyen álltunk még mindig ellent.*

Ionesco célja az volt, hogy megmutassa, mennyire bizarr a propaganda valójában, és mennyire természetesnek tűnik azok számá-
ra, akik engednek neki. Az orrszarvú abszurd képét használva próbálta rádöbbenteni az em-
bereket arra, milyen képtelen, ami valójában történik.

Az orrszarvúk bennünk élnek. Gyakran be-
szélünk mostanában az úgynevezett „post-
truth”, posztigazság korszakról¹⁰, az „igazság

¹⁰ Korunk új kifejezése, mely arra vonatkozik, hogy az igazság és a tényszerű valóság immár irreleváns és viszonylagos, az objektív tényeket, valóságot felülíró érzelmek és személyes meggyőződés vezérelte korszak köszöntött be. Nevezik igazság utáni vagy tények utáni (*post-factual*) világnak is.

utáni” korról, amelyben a kézzelfogható tények megvetése és a kreált alternatív világok elfoga-
dása új dolgoknak tűnhetnek. Pedig kevés van itt, amit George Orwell ne írt volna le még hét évtizeddel ezelőtt a „duplagondol” fogal-
mával. Ennek filozófiájában a posztigazság ép-
pen az igazsághoz való fasiszta hozzáállást te-
remti újra – és ezért van az, hogy ebben a mi új világunkban Klemperer vagy Ionesco semmin nem lepődne meg.

A fasiszták megvetették a mindennapok apró igazságait, szerették az új vallásként működő hangzatos jelmondatokat, és előnyben részesít-
tették a teremtő mítoszokat a történelemmel és az újságírással szemben. Az új médián keresz-
tül – amely abban a korban a rádió volt – meg-
teremtették a propaganda folyamatos alapzaját, amely érzelmeket keltett, még mielőtt az em-
berek ellenőrizni tudták volna a tényeket. Nap-
jainkban is sokan összekeverik az egy ugyan-
csak gyarló vezérbe vetett hitet a világról való,
mindenki számára közös tudással.

Az „igazság utáni” korszak a fasizmus elő-
szele.

11

Járv utána.

Járv utána magad is a dolgoknak. Tölts több időt hosszabb cikkek olvasásával. Támogasd az oknyomozó újságírást, és fizess elő a nyomtatott sajtóra. Vedd észre, hogy ami az interneten található, nem kis részben ártó szándékú. Találd meg azokat az oldalakat, amelyek a (részben külföldről érkező) propagandakampányokat elemzik. Vállalj felelősséget azért, hogyan kommunikálsz másokkal.

„**M**i az »igazság«?» Néha azért teszik fel, az emberek ezt a kérdést, mert semmit nem akarnak tenni. Az általános cinizmustól menőnek és alternatívnak érezzük magunkat, miközben polgártársainkkal együtt belesüppedünk a közöny mocsarába. A tények felismerésének képessége tesz bennünket egyénné, és közös bizodalmunk a kollektív tudásban tesz bennünket társadalommá. A kutakodó egyén a polgár, aki társadalmat épít. Az a vezető, aki a kutakodókat gyűlöli, potenciális zsarnok.

Választási kampánya során az amerikai elnök egy orosz propagandacsatornán azt állította, hogy az amerikai „média elképesztően becsstelen volt”. Sok újságíró-t kitiltott a gyűléseiről, és rendszeresen szította a gyűlöletet a sajtó ellen. Az autoriter rezsimiek vezetőihez hasonlóan beharangozta a szólásszabadság korlátozását olyan törvényekkel, amelyek megakadályozzák a bírálatot. Hitlerhez hasonlóan az elnök a „hazugság” szót használta a neki nem tetsző ténytudású állításokra, az újságírást pe-

dig ellene irányuló hadjáratnak minősítette. Az elnök szívélyesebb viszonyt ápolt az internettel, ahonnan az általa millióknak továbbított téves információkat szerezte.

Hannah Arendt 1971-ben az USA-ban a vietnami háborúval kapcsolatban terjesztett hazugságokat szemlélve azzal vigasztalta magát, hogy egy szabad társadalomban a tények hatalma önmagában legyőzi a hamisságot. „Normális körülmények között a hazudozót leleplezi a valóság, amely nem helyettesíthető; akár milyen erős a hamisság szövete, amit a hazug ember kínál, az még computerek segítségével sem lesz soha elég terebélyes ahhoz, hogy a tények roppant terjedelmét lefedje.” A számítógépekről való rész ma már nem igaz. A 2016-os elnökválasztások során az internet kétdimenziós világa fontosabbá vált, mint a háromdimenziós emberi kapcsolatok.

Akik házról házra jártak korteskedni, szembeülhettek az amerikai polgárok meglepett pislogásával, akik rádöbrentek, hogy egy hús-

vér emberrel kellene politikáról beszélniük, ahelyett, hogy a Facebookon kapnának megerősítést nézeteikhez. Az internet kétdimenziós világában új, egyébként láthatatlan közösségek keletkeztek – határozott világképpel bíró, manipulációnak kitett törzsek. (És igen, létezik online összeesküvés: az, amely online tart téged, hogy összeesküvéseket keress.)

Szükségünk van a hagyományos, nyomtatott sajtóra és újságírókra, hogy a történetek a papíron és a fejünkben is ki tudjanak bontakozni. Mit is jelent például, amikor az amerikai elnök azt mondja, a nők helye „az otthon”, hogy a terhesség csak egy kis „kellemetlenség”, hogy „az anyák nem teljesítenek százszázalékosan a munkahelyükön”, hogy a nőket meg kell büntetni az abortusz miatt, hogy a nők „trehányak”, „disznók” vagy „kutyák”, és hogy szabad őket szexuálisan bántalmazni? Mi a jelentősége annak, hogy az elnök hat cége csődbe ment, és hogy titokzatos, orosz és kazah eredetű készpénztranzakciókkal finanszíroz-

ták őket? Minderről különböző médiákból tájékozódhatunk. Ha azonban a képernyőről szerezzük az információkat, hajlamosak vagyunk teret engedni a színjáték logikájának. Amikor egy botrányról értesülünk, kedvet kapunk a soron következőhöz. Mihelyt egyszer tudat alatt elfogadjuk, hogy valóságshow-t nézünk és nem a való világról gondolkodunk, nincs az a kép, amely az elnöknek politikailag ártani tudna. A valóságshow epizódról epizódra drámaiabbá kell hogy váljon. Ha netán egy olyan videóra bukkanánk, amelyben az elnök kozáktáncot jár, miközben Vlagyimir Putyin tapsol, szeretnénk ugyanezt olyan verzióban is látni, amelyben az elnök medvejelmezt visel és rubelbankókat tart a szájában.

A minőségi írott sajtó lehetőséget ad átgondolni, hogy az egyébként elszigetelt információmorzsáknak mi a jelentősége ránk és országunkra nézve. De amíg bárki újraposztolhat egy cikket, az anyag kutatása és megírása kemény munka, amelyhez időre és pénzre van

szükség. Mielőtt leszólnánk a „mainstream médiát”, állapítsuk meg, hogy többé már nem az a mainstream. A leszólása lett a mainstream, amit könnyű megtenni, míg a tényleges újságírás útja rögös és nehéz. Próbáld ki magad, mit jelent megírni egy tisztességes cikket, amely kézzelfogható munkát igényel: utazást, interjúk készítését, a forrásokkal való kapcsolattartást, írott anyagokban való kutatást, az eredmények verifikálását, a szöveg újra- és újraírását, és mindezt az idő könyörtelen szorításában. Ha úgy látod, szívesen csinálod ezt, vezess blogot. Közben pedig ismerd el azok munkáját, akik mindezt megélhetésért teszik. Az újságírók sem tökéletesebbek, mint bármely más szakma képviselői. De az újságírói etikát követők munkája minőségileg más, mint azoké, akik kivonják magukat alóla.

Miközben természetesnek tartjuk, hogy fizetünk a vízszelőknek és az autószerelőknek, azt várjuk, hogy a híreket ingyen kapjuk. Ha nem várjuk el, hogy megjavítsák a vízvezetékünket

vagy az autónkat, ha nem fizetünk érte, miért is kellene közéleti döntéseinket nulla befektetésre alapozni? Azt kapjuk, amiért fizetünk.

Ha utánajártunk a tényeknek, az internet irigylésre méltó lehetőséget ad azok terjesztésére. A korábban tárgyalt hatalmaknak nem volt ilyen eszköz a kezükben. A nagy lengyel filozófus és történész, Leszek Kołakowski, akinek egyik idézete e könyv mottója, elvesztette egyetemi oktatói állását, amiért felszólalt a kommunista rezsim ellen, és nem publikálhatt. A könyv első idézete Hannah Arendttől a „Mi, menekültek” című pamfletből való (magyarul: *Liget*, 2016., 29. évf., 4. sz., 28–40. oldal), amely csodálatos írói teljesítmény olyasvalakitől, aki megmenekült a gyilkos náci rezsimtől. A ma is nagyra tartott csillogó elmére, Victor Klempererre csupán azért emlékszünk, mert a náci uralom alatt makacsul naplót vezetett. Számára ez volt a megmaradás: „A naplóm őrizte meg az egyensúlyomat, nélküle ézerszer

elbuktam volna.” Az 1970-es évek legfontosabb ellenzéki gondolkodója, Václav Havel kiemelkedően jelentős esszéjét, *A kiszolgáltatott hatalmát* egy olyan filozófusnak ajánlotta, aki nem sokkal azután halt meg, hogy kihallgatta a csehszlovák kommunista titkosrendőrség. A kommunista Csehszlovákiában ezt a pamfletet titokban, néhány példányban terjesztették, amit a kelet-európaiak annak idején az orosz disszidensek nyomán „szamizdatnak” neveztek.

„Minthogy a rendszer alapvető támasza a »hazug élet« – írja Havel –, nem csoda, hogy az »igazi életet« tartja magára nézve a legfenyegetőbbnek. Ezért kell mindennél keményebben küzdenie.” Mivel az internet korában mindannyian egyszemélyes kiadókká váltunk, magánemberként is felelősséggel tartozunk a közvalóságérzékelése iránt. Ha komolyan vesszük a tények keresését, mindannyian egy kis forradalmat vívhatunk az internet segítségével.

Ha a magad számára ellenőrzöd az információkat, nem fogsz hamis híreket küldeni másoknak. Ha olyan újságírókat követsz, akikben jó okod van megbízni, az általuk talált információkat másoknak is tudod közvetíteni. Ha csupán azok írásait terjeszted Twitteren, akik tényleges újságírói munkát végeztek, kevésbé valószínű, hogy majd robotprogramokkal és trollokkal kell hadakoznod.

Nem látjuk azok arcát, akiknek kárt okozunk, amikor hamisságokat terjesztünk, de ez nem jelenti azt, hogy ne okoznánk kárt. Gondolj az autóvezetésre. Lehet, hogy nem látjuk a sofőrt, de tudjuk, hogy nem mehetünk neki a másik autónak, hiszen mindketten kárt szenvednénk. Naponta tucatszor védjük a másikat anélkül, hogy szemtől szemben látnánk. Ehhez hasonlóan felelősek vagyunk azért, amit egy másik ember olvas a képernyőjén, még akkor is, ha nem látjuk, ahogy a gépe előtt ül. Ha el tudjuk kerülni, hogy kárt okozzunk mások-

nak az interneten, mások is meg fogják tanulni, hogy ugyanezt tegyék. És akkor talán az internet sem egy véres tömegszerencsétlenség helyszínére emlékeztet majd.

12

Nézz a másik szemébe, és beszélj vele.

Nemcsak az udvariasság miatt. Hanem mert így lehetsz polgár és a társadalom felelősségteljes tagja. Így maradhatsz kapcsolatban a környezeteddel, így léphetsz át a társadalmi korlátokon, és így mérheted fel, kiben bízhatasz és kiben nem. Ha a feljelentés kultúrája általánossá válik, ismerned kell a mindennapi élet pszichológiáját.

Zsarnoki rezsimek a huszadik századi Európában számos országban és időszakban létrejöhettek, de az áldozatok visszaemlékezéseinek van egy közös jellemzője. Akár az 1920-es évek fasiszta Olaszországában, az 1930-as évek náci Németországában, az 1937–38 közötti nagy tisztogatások alatt a Szovjetunióban, akár az 1940–50-es évek Kelet-Európájában a kommunista tisztogatások idején, a megtorlásoktól rettegők nem felejtették el, hogy szomszédjaik hogyan bántak velük. Egy mosoly, egy kézfogás, még a köszönés módja is – normális helyzetben mind banális dolgok – nagy jelentőségre tettek szert. Ahogy a félelem nőtt, úgy néztek félre vagy mentek át az utca túloldalára egykor barátok, munkatársak és ismerősök, hogy elkerüljék a találkozást. Nem lehetsz biztos abban, hogy ma vagy holnap ki érzi fenyegetve magát az Egyesült Államokban. De ha mindenki felé bizalommal fordulsz, nem veszítik majd el a talajt a lábuk alól.

Akik a legvészeszerűsebb időkben megmenekültek és túléltek a borzalmakat, általában ismertek valakit, akiben bízhattak. A régi barát a megmenekülés utolsó mentsvára. Az új barátok szerzése pedig az első lépés a változás felé.

13

A valóságban politizálj.

A hatalom azt akarja, hogy tespedj a fotelben, és az indulataid elpárologjanak a képernyő előtt. Lépj ki a négy fal közül. Menj szokatlan környezetbe, másféle emberek közé. Szerezz új barátokat, és vonulj velük.

Az ellenállás sikeréhez két akadályon kell felülemelkedni. Először: a változás eszméjéhez különböző háttérű embereknek kell elkötelezniük magukat, akik nem mindenben értenek egyet. Másodszor: az embereknek olyan helyeken kell mozogniuk, ami nem az otthonuk, és olyanok között, akik eddig nem voltak a barátaik. A tiltakozást meg lehet szervezni a közösségi médián keresztül, de ami nem az utcán köt ki, az valójában nem létezik. Ha a zsarnokok nem érzik, hogy tetteiknek a háromdimenziós világban következményeik vannak, semmi nem fog változni.

A kommunizmus ellen szerveződő egyetlen sikeres ellenállási mozgalom a Szolidaritás volt Lengyelországban 1980–81-ben: munkások és értelmiségiek, a római katolikus egyház egyes részei és szekuláris csoportok alkottak benne koalíciót. Vezetőik kemény leckéket tanultak meg a kommunizmus alatt. A rezsim 1968-ban munkásokat toborzott a tiltakozó diákok ellen. Amikor 1970-ben véresen lever-

tek egy sztrájkot Gdańskban, a Balti-tenger partján, a munkások érezték elszigetelt helyzetben magukat. 1976-ban azonban értelmiségiek csoportot szerveztek a kormány megtorlásainak áldozatául esett munkások támogatására. Ezek között az emberek között egyaránt előfordultak jobb- és baloldaliak, hívők és ateisták, akik így együtt bizalmat ébresztettek a munkásokban – olyan emberekben, akikkel különben soha nem találkoztak volna.

Amikor a Balti-tenger menti lengyel munkások 1980-ban sztrájkba léptek, többek között jogászok és tudósok álltak melléjük és segítették ügyüket. Ennek eredménye egy szabad szakszervezet megalapítása lett, valamint a kormány garanciája az emberi jogok betartására. Abban a tizenhat hónapban, amíg a Szolidaritás legálisan működött, tízmillió ember csatlakozott hozzá, és a sztrájkok, felvonulások, tiltakozások közepette új barátságok jöttek létre. A mozgalmat a lengyel kormány statáriummal verte le 1981-ben. Mégis, amikor nyolc

évvel később tárgyalópartnerre volt szükségük, a kommunistáknak a Szolidaritáshoz kellett fordulniuk. A szakszervezet ragaszkodott a választások megtartásához, amelyeket meg is nyert. Ez volt a vég kezdete a kommunizmus számára Lengyelországban, Európa keleti részén és a Szovjetunióban is.

Hogy kiléphetünk-e a közéletbe, attól függ, meg tudjuk-e őrizni a magánszféránkat. Csak akkor vagyunk szabadok, ha mi magunk döntjük el, mikor vagyunk láthatóak, és mikor nem.

14

Őrizd a magánéletedet.

A rossz szándékú vezetők mindent, amit tudnak rólad, fel fognak használni arra, hogy irányítsanak. Rendszeresen takarítsd le a kém-szoftvereket a számítógépedről. Ne feledd, hogy az e-mailed nem titkos. Fontold meg, hogy kevesebbet vagy más formában használd az internetet. Találkozz másokkal személyesen. Ugyanezért rendezd el minden jogi problémádat. A zsarnokok keresik a módját, hogyan fogjanak meg téged. Gondoskodj arról, hogy ne találjanak rajtad fogást.

A nagy politikai gondolkodó, Hannah Arendt nem a mindenható államot értette *totalitarizmus* alatt, hanem a nyilvánosság és a magánszféra közötti különbség eltörlését. Csak annyiban vagyunk szabadok, amennyiben mi határozzuk meg, mások mit tudnak rólunk, és milyen körülmények között szereznek erről tudomást. A 2016-os választási kampány idején egy lépéssel közelebb kerültünk a totalitarizmushoz azzal, hogy természetesnek tekintettük az elektronikus magánéletünk megsértését. Akár amerikai, akár orosz titkosszolgálatok teszik, sőt akármilyen intézmény teszi, a személyes kommunikáció ellopása, megvitatása és nyilvánosságra hozatala alapjaiban semmisíti meg a jogainkat. Ha nem magunk ellenőrizzük, ki mikor mit olvas, nincsen lehetőségünk sem a jelenben cselekedni, sem a jövőt tervezni. Aki ki tudja fürkészni a magánéletedet, az kénye-kedve szerint megalázhat és tönkreteheti kapcsolataidat. Senkinek nem vészeli át a magán-

élete (kivéve talán egy zsarnokét), ha azt ártó szándékkal kitergetik.

A 2016-os elnökválasztási kampányon robantott e-mail-bomba¹¹ is a félrevezetés hatékony eszközét képezte. Az adott kontextusban leírt szavaknak csak abban a kontextusban van értelmük. A történelmi kontextusból kiragadni és egy másikba áthelyezni őket, az üzenet meghamisítását jelenti. Sőt, amikor a média hírként kezdte kezelni ezeket a kiszivárogtatott e-maileket, saját küldetését árulta el. Kevés újságíró vette a fáradságot, hogy elmagyarázza, ki miért mondott vagy írt ezt vagy azt bizonyos pillanatban. Mindeközben a média hírként kezelte a magánélet megsértését, és a tényleges napi eseményektől vonta el a figyelmét. Ahe-

¹¹ A Wikileaks kiszivárogtató portál 2016-ban hozta nyilvánosságra Hillary Clinton kampányfőnökének, Joe Podestának a leveleit, több mint húszezer – politikai és privát ügyeket egyaránt tartalmazó – e-mailek. A Clinton-kampány Oroszországot vádolta azzal, hogy feltörte a demokrata vezetés postafiókját.

lyett, hogy például az alapvető jogok megsértéséről tudósított volna, gondolkodás nélkül kiszolgált a mások zűrös ügyei iránti kéjes kíváncsiságunkat.

A titok iránti vágyunk politikai szempontból veszélyes, vélte Arendt. A totalitarizmus a magánszféra és a nyilvánosság közötti különbséget nemcsak azért törli el, hogy megfossza az egyént szabadságától, hanem azért is, hogy elterelje a társadalom egészének figyelmét a normális politikáról az összeesküvés-elméletek felé. Ahelyett, hogy a tényeket rögzítenénk, és azokat értelmeznénk, elcsábít bennünket a titkos valóságok képzelete és a sötét, mindent megmagyarázó összeesküvések. Az e-mail-bombák tanulsága szerint ez a mechanizmus még akkor is működik, amikor a leleplezett dolog érdektelen. A korábban bizalmasnak beállított információk *közzététele* önmagában válik történetté. (Érdekes, mennyire rosszabbul teljesítenek e téren a hírszerkesztők, mint például a divat- és sportújságírók. A divatújságírók tud-

ják, hogy a modellek az öltözőben leveszik a ruhájukat, miképp a sportriporterek tisztában vannak azzal, hogy a sportolók az öltözőben zuhanyoznak, de egyikőjük sem engedi, hogy a magánügyek taglalása vegye át azoknak az eseményeknek a helyét, amelyekről tudósítanak.)

Amikor aktívan érdeklődünk kétes fontosságú dolgok iránt, és olyan pillanatokban, amikor ezt zsarnokok és kísértetek diktálják nekünk, saját politikai berendezkedésünk lebontásában működünk közre. Persze érezhetjük úgy, csupán a többiekkel együtt úszunk az árral. Ez így is van – ezt a jelenséget írta le Arendt úgy, mint a társadalom visszafejlődését csőcselékké. Egyénileg a számítógépünk biztonságossá tételével próbálhatjuk megoldani a problémát, közösen pedig azzal, hogy például jogvédő szervezeteket támogatunk.

15

Támogasd a jó ügyeket.

Vegyél részt olyan politikai vagy civilszervezetek munkájában, amelyek kifejezik a világnézetedet. Válassz egy-két jótékony szervezetet, és utalj nekik rendszeresen pénzt. Ezzel szabad döntést hoztál, amellyel támogatod a civil társadalmat és segítesz másoknak is jót tenni.

Jóleső érzés tudni, hogy akármilyen is történik, másoknak segítesz abban, hogy jót tegyenek. Sokan megengedhetjük magunknak, hogy támogassuk a jótékonyági szervezetek kiterjedt hálózatának egy részét, amelyet korábbi elnökeink egyike „a fény ezer pontjának”¹² nevezett. A fény ezen pontjai a csillagokhoz hasonlóan legjobban szürkületben, a sötétedő égbolt előtt látszódnak.

Amikor az amerikaiak a szabadságra gondolnak, rendszerint egy magányos egyén harcát képzelik el a nagy hatalmú kormányval szemben. Hajlamosak vagyunk arra következtetni, hogy az egyénnek hatalmat kell adnunk, és a kormányt megzabolázni. Ez rendjén is van. De a szabadság egyik fontos eleme az egyesülési jog, és a szabadság megvédésének nélkülözhetetlen módja a tagjaikat támogató csoportok

¹² Elnöki beiktatási beszédében 1989-ben George H. W. Bush, az Egyesült Államok 41. elnöke használta ezt a kifejezést az amerikai állampolgárok és a civil társadalom aktivitását méltatva. *(A szerk.)*

munkája. Ezért ki kell vennünk a részünket olyan tevékenységekből, amelyek nekünk, barátainknak, családunknak fontosak. Ezek nem feltétlenül kimondottan politikaiak: a cseh másképp gondolkodó, Václav Havel a jó sör készítését hozta fel példának.

Azzal, hogy erre a tevékenységre büszkék vagyunk, és eközben olyanokkal ismerkedünk meg, akik ugyanerre büszkék, civil társadalmat építünk. Egy közös vállalkozásban való részvétel arra tanít, hogy a szűk családi és baráti körön kívül is bízhatunk emberekben, és segít felismerni azokat a tekintélyeket, akik-től tanulni érdemes. A bizalom és a tanulás képessége segít, hogy az élet kevésbé tűnjön kaotikusnak és titokzatosnak, és hogy a demokratikus közélet magától értetődőbb és vonzóbb legyen.

Kelet-Európa antikommunista disszidensei, akik nálunk sokkal nehezebb helyzettel néztek szembe, felismerték, hogy a civil társadalom látszólag politikamentes tevékenysége a sza-

badság kifejezése és záloga. Igazuk volt. A huszadik században a szabadság minden komolyabb ellensége üldözte a civilszervezeteket, a jótékonyági egyleteket és az ehhez hasonlókat. A kommunisták megkövetelték az említett szervezetek listázását, és a társadalom feletti kontroll intézményeivé alakították őket. A fasiszták az általuk „korporatívnak” nevezett rendszert hozták létre, ahol minden emberi tevékenységnek megvolt a maga pártállamnak alárendelt helye. A mai autoriter vezetők (Indiában, Törökországban, Oroszországban) szintén erősen allergiásak az egyesülés szabadságának elvére és a civil szervezetekre.

16

Tanulj külföldi sorstársaidtól.

Ápold barátságaidat a külföldön élőkkel, és keres más országokban új barátokat. Az Egyesült Államokban most tapasztalt nehézségek egy szélesebb trend részét képezik. Egyetlen ország sem fog egyedül megoldást találni. Váltás ki útlevelet magadnak és családodnak.

A z elnök megválasztása előtti évben az amerikai újságírók rendre félreértelmezték a kampányát. Ahogyan egymás után vette az akadályokat, és győzelem győzelmet követett az előválasztásokon¹³, a kommentátorok biztosítottak minket afelől, hogy a következő szakaszban egyik vagy másik csodálatos amerikai intézmény útját fogja állni. Ellenkező állásponton voltak viszont a kelet-európai megfigyelők és azok, akik Kelet-Európát tanulmányozzák. Számukra ismerős volt az elnöki kampány számos eleme, és a végeredmény sem okozott meglepetést nekik. Az ukrán és orosz újságírók, akik

¹³ Az Egyesült Államokban a pártok az elnökjelöltek személyét elnökjelölő konvenciókon döntenek el. Mind az 50 állam meghatározott nagyságú delegációt küld a konvencióra, és azt, hogy ezek a küldöttek melyik elnökjelöltet támogatják, azt a tagállami előválasztásokon a választópolgárok döntenek el, melyek hagyományosan a választási év első felében, januártól júniusig zajlanak le. Trump ezeket az előválasztásokat 2016 első felében magabiztosan nyerte. *(A szerk.)*

beleszagoltak a Közép-Nyugat¹⁴ levegőjébe, realistább képet alkottak, mint az amerikai közvélemény-kutatók, akik szakmai pályafutásukat saját országuk politikájának megértésére alapozták.

Az ukránok számára az amerikaiak nevetségesen lassan reagáltak a kiberháború és a hamis hírek nyilvánvaló veszélyeire. Amikor 2013-ban az orosz propaganda Ukrajnát vette célba, fiatal ukrán újságírók másokkal együtt azonnal és határozottan reagáltak, oly-

¹⁴ A Közép-Nyugat (Midwest vagy Midwestern States) az Egyesült Államok négy nagy földrajzi régiójának (Észak-Kelet, Közép-Nyugat, Nyugat, Dél) egyike. Az itt található, Rozsdaövezetnek (Rust Belt) is nevezett, romló ipari és szociális helyzetű szennyezett térség néhány meghatározó állama – Wisconsin, Michigan és Pennsylvania – az 1988-as, illetve 1992-es választások óta a Demokrata Párt biztos szavazótáborához tartozott, ám ezúttal – néhány ezer és néhány tízezer szavazat különbséggel ugyan, de – a republikánus jelölt, Donald Trump nyert, és ezeknek az államoknak az elektori szavazataival szerezte meg az elnökséghez szükséges többséget.

kor humoros kampányokkal, hogy leleplezzék az álhíreket. Oroszország Ukrajna ellen sok olyan módszert vetett be, amelyet később az Egyesült Államok ellen alkalmazott – miközben épp megszállta Ukrajnát. Amikor az orosz média 2014-ben előállt azzal az álhírrrel, hogy ukrán egységek keresztre feszítettek egy kisfiút, az ukrán válasz gyors és hatékony volt (legalábbis Ukrajnán belül). Amikor az orosz média 2016-ban előállt azzal a hírrrel, hogy Hillary Clinton beteg, mert egy e-mailben egy „döntési fáradtságról” szóló cikket említett (ami nem betegség), a történetet az amerikaiak kezdték terjeszteni. Az ukránok nyertek, és az amerikaiak vesztek, olyan értelemben, hogy Oroszország kudarcot vallott abban, hogy a szomszédban nekik tetsző rezsimit segítsen hatalomra, míg az Egyesült Államokban az Oroszország által előnyben részesített jelölt győzelmének lehettek tanúi. Ezen el kell gondolkodnunk. A történelem, amely eddig úgy tűnt, Nyugatról Kelet felé mozog, most Ke-

letről Nyugat felé halad. Mindaz, ami nálunk történik, ott történt meg korábban.

Nem hagyható immár figyelmen kívül az a probléma, hogy a legtöbb amerikainak nincs útlevele. Honfitársaink néha azt mondják, nincsen szükségük úti okmányokra, mert inkább meghalnak Amerikában a szabadság védelmében. Ezek szép szavak, de egy fontos szemponttal nem törődnek. A harc hosszú lesz. Még ha áldozatot igényel is, legelsősorban a körülöttünk lévő világot kell figyelnünk, hogy tudjuk, mivel állunk szemben és hogyan álljunk ellent. Az útlevél ezért nem a fegyverletétel jele. Ellenkezőleg, felszabadító, mert új tapasztalatokat ígér. Lehetővé teszi, hogy lássuk, hogyan reagálnak mások – akik néha bölcsebbek nálunk – hasonló problémákra. Ami tavaly ért bennünket, a világ sok más része számára már ismerős, tehát érdemes figyelni és hallgatni.

17

Ügyelj a veszélyes szavakra.

Figyelj fel a *szélsőségek* és a *terrorizmus* szavak használatára. Légy tisztában a *szükségállapot* és a *kivételes helyzet* szavak végzetes jelentésével. Háborodj fel a hazafias jelszavak áruló használatán.

A náci legintelligensebbike, a jogelmélettel foglalkozó Carl Schmitt félreérthetetlen módon írta le a fasiszta kormányzás lényegét. Minden szabály eltörlésének módja, magyarázta, a *kivételes helyzet* fogalmára való összpontosítás. A náci vezér úgy játssza ki elleneit, magyarázta Schmitt, hogy megteremti azt az általános meggyőződést, miszerint a jelen kivételes pillanat, majd ezt a kivételes állapotot folyamatos szükségállapottá alakítja. A polgárok pedig feláldozzák a valódi szabadságot a hamis biztonságért.

Amikor ma a politikusok *terrorizmusra* hivatkoznak, természetesen valós veszélyről beszélnek. De amikor arra idomítanak bennünket, hogy a biztonság kedvéért feláldozzuk szabadságunkat, résen kell lennünk. A kettő ugyanis nem zárja ki egymást. Néha valóban többet nyerhetünk valamelyikből a másik rovására, de ez nincs mindig így. Akik arról gyöködnek bennünket, hogy a biztonság-növelése

csakis a szabadság rovására történhet, rendszerint mind a kettőtől meg akarnak fosztani.

Egyértelmű, hogy engedhetsz a szabadságból anélkül, hogy növelj a biztonságot. Talán megnyugtató lehet, hogy alárendeled magad egy tekintélynek, de ez nem valódi biztonság. Hasonlóképpen: egy kicsivel több szabadság félelmetesnek tűnhet, de ez a pillanatnyi kellemetlenség nem veszélyes. Könnyű elképzelni olyan helyzeteket, amelyekben egyszerre áldozzuk fel a szabadságot és a biztonságot: amikor bántalmazó kapcsolatban élünk, vagy amikor egy fasisztára szavazunk. Nem nehéz elképzelni olyan választási szituációt, amelyben egyszerre növeljük a szabadságot és a biztonságot, mint például amikor kilépünk egy bántalmazó kapcsolatból, vagy amikor elhagyunk egy fasiszta államot. A kormány dolga éppen ez: egyszerre növelni a szabadságot és a biztonságot.

A *szélsőség* szó önmagában ijesztő, és a kormányok gyakran még rosszabb hangzással ru-

házzák fel azáltal, hogy egyazon mondatban használják a terrorizmus szóval. Valójában kevés a tartalma. Nincsen „szélsőség” mint tan. Amikor a zsarnokok szélsőségekről beszélnek, ezalatt azokat az embereket értik, akik a főáramon kívül esnek – mármint azon a főáramon kívül, amelyet ők az adott pillanatban annak határoznak meg. A huszadik század disszidenseit *szélsőségesnek* nevezték függetlenül attól, hogy a fasizmusnak vagy a kommunizmusnak álltak ellent. Az olyan modern autoriter rezsimek, mint például Oroszország, a *szélsőségesség* elleni törvényeket használják bírálóik megbüntetésére. Ilyen értelemben a *szélsőségesség* fogalma lényegében mindent jelent, kivéve azt, ami valóban szélsőséges: a zsarnokságot.

18

Maradj higgadt, amikor az elképzelhetetlen megtörténik.

A modern zsarnokság a félelem kiaknázására épül. Amikor a terrortámadás bekövetkezik, ne feledd, hogy az autoriter rezsimek ezeket az eseményeket hatalmuk megszilárdítására használják fel. A hirtelen végveszély, amely a fékek és ellensúlyok lebontását, az ellenzéki pártok felosztatását, a szólásszabadság és a tisztességes bírósági eljáráshoz való jog felüggesztését kívánja, a hitleri forgatókönyv legősibb trükkje. *Ne dőlj be neki.*

A Reichstag felgyújtásával érkezett el a pillanat, amikor Hitler kormánya – amely lényegében demokratikus választások útján került hatalomra – a fenyegetően tartós náci rezsimmé alakult. Ez a történelmi helyzet a terror megvalósításának az archetípusa.

1933. február 27-én este kilenc óra körül lángra lobbant a Reichstag, a német parlament épülete. Ki gyújtotta meg ezt a tüzet Berlinben? Nem tudjuk, és nem is igazán fontos. Lényegesebb, hogy a megfélemlítésnek ez a látványos aktusa indította el a szükséghelyzet politikai felhasználását. Hitler, miközben élvezettel szemlélte a tüzet, kijelentette: „Ez csak a kezdet.” Akár a nácik gyújtogattak, akár nem, Hitler meglátta az alkalmat: „Most nincs kegyelem, aki az utunkba áll, azt eltapossuk.” Másnap rendeletben érvénytelenítették a német polgárok alapvető jogait, és lehetővé tették, hogy a rendőrség bárkit „védőőrizetbe” vegyen. Hitler azon állítására építve, miszerint a tűz Németország ellenségeinek a műve volt, a náci

párt döntő győzelmet aratott a március 5-i választásokon. A rendőrség és a náci paramilitáris csoportok a baloldali pártok tagjait összefogdosták, és rögtönzött koncentrációs táborokba zárták őket. Március 23-án a parlament elfogadta a „felhatalmazási törvényt”, amely lehetővé tette Hitlernek a rendeleti úton történő kormányzást. Németországban innentől 12 évig, a második világháború végéig fennmaradt a rendkívüli állapot. Hitler egy terrorcselekményt, egy önmagában korlátozott jelentőségű eseményt használt fel a terrorrezsimeg alapozására, amely milliókat ölt meg, és megváltoztatta a világot.

A mai autoriter vezetők szintén a félelmet használják fel, de talán még kreatívabban. Nézzük a jelenlegi orosz rezsime, amelyet az elnök annyira csodál. Vlagyimir Putyin nemcsak hogy egy olyan incidens során került hatalomra, amely igencsak hasonlít a Reichstag-tűzre, hanem ezt követően – valódi, kétséges és hamis – terrorcselekmények sorozatát hasz-

nálta fel arra, hogy eltávolítsa útjából a totális hatalom minden akadályát és megtámadja demokratikusan működő szomszédjait.

Amikor a gyengülő Borisz Jelcin 1999 augusztusában kinevezte Putyint miniszterelnökké, Putyin még egy ismeretlen senki volt. A következő hónapban több orosz várost ért különböző támadás, állítólag az orosz titkosrendőrség szervezésében. Ennek tisztjeit saját kollégáik tartóztatták le bűnjelek kíséretében; egy másik esetben az orosz parlament szóvivője néhány nappal az esemény *előtt* jelentett be egy robbanást. Putyin erre föl bosszúhadjáratot hirdetett Csecsenföldön Oroszország muszlim kisebbsége ellen, és azt ígérte, elkapják a feltételezett elkövetőket, és „még a budin is levádatjuk őket”.

Az orosz nemzet felsorakozott, Putyin támogatása nőtt, és a következő év márciusában megnyerte az elnökválasztást. Miután 2002-ben orosz biztonsági erők orosz civilek tucatjait ölték meg egy moszkvai színház elleni va-

lós terrortámadás során, Putyin élt az alkalommal, hogy megszerezze a magántévék feletti ellenőrzést. Amikor terroristák 2004-ben egy beszélő iskolát foglaltak el (furcsa, provokációt sejtető körülmények között), Putyin eltörölte a választott regionális kormányzó pozícióját. Tehát Putyin hatalomra emelkedését és két fontos intézmény – a magán televíziók és a választott regionális kormányzók – eltörlését valós, kérdéses és hamis terrorcselekmények saját célokra való felhasználása tette lehetővé.

Amikor Putyin 2012-ben ismét elnök lett, Oroszország a terror kihasználását külpolitikájává tette meg. Ukrajna 2014-es megszállása során Oroszország saját reguláris hadseregének egyes részeit terrorista egységgé alakította, eltávolította az egyenruhákról a felségjelzést, és letagadta a felelősségét az egységek által okozott borzalmas szenvedésekért. Az Ukrajna déli részén található Donbasz megszállása során Oroszország irreguláris csecsen erőket vetett be, és a saját reguláris, muszlim régiók-

ban állomásozó hadseregének egységeit vezényelte a megszállókhoz. Oroszország (sikertelen) kísérletet tett a 2014-es ukrán választások meghekkelésére.

2015 áprilisában orosz hekkerek átvették az irányítást egy francia tévéadó felett, az ISIS tagjainak mondták magukat, és olyan anyagokat sugároztak, amelyekkel Franciaországot akarták terrorizálni. Oroszország kiberkalifátust játszott, hogy a franciák még jobban féljenek a terrortól. A cél feltehetően az volt, hogy a választókat a szélsőjobb, részben Oroszország által finanszírozott Front National karjaiba tereljük. Miután a párizsi terrortámadásokban 2015 novemberében 130 ember meghalt és 368 megsérült, egy Kreml-közel *think tank*¹⁵ alapítója azon örvendezett, hogy a terrorizmus Európát a fasizmus és Oroszország felé hajtja. Más szóval mind a hamis, mind

¹⁵ A *think tank* vagy agytröszt olyan tanácsadó-stratégiai szervezet, amely a politikai küzdelmek során készít elemzéseket.

a valóságos nyugat-európai terrorizmusról úgy gondolták, Oroszország érdekeit szolgálja.

2016 elején Oroszország egy hamis terror-eseményt kreált Németországban. Miközben Szíriában civileket bombázott, és ezzel muszlim menekülteket hajtott Európába, Oroszország egy családi drámát használt fel arra, hogy a németekkel elhitesse, a muszlimok gyerekeket erőszakolnak. A cél ezúttal is az lehetett, hogy destabilizáljanak egy demokratikus rendszert és szélsőjobb pártokat támogassanak.

Az ezt megelőző év szeptemberében a német kormány bejelentette, hogy félmillió menekültet fogad be Szíriából. Ekkor Oroszország Szíria civil lakosságának a bombázását kezdte. Miután ily módon menekülteket szolgáltatott, Oroszország történetet is szőtt köré. 2016 januárjában az orosz tömegmédia egy Németországban élő orosz származású, rövid időre eltűnt lányról azt terjesztette, hogy muszlim bevándorlók csoportos erőszakot követtek el rajta. Német jobboldali szervezetek gyanús

gyorsasággal kormányellenes tüntetéseket szerveztek. Amikor a helyi rendőrség arról tájékoztatta a lakosságot, hogy nem került sor szexuális erőszakra, az orosz média a botrány leplezésével vádolta őket. Még orosz diplomaták is csatlakoztak a színjátékhoz.

Amikor az amerikai elnök és a nemzetbiztonsági tanácsadója arról beszélnek, hogy Oroszországgal karöltve küzdenek a terrorizmus ellen, akkor az amerikai nép félelmét aknázzák ki: valódi, kétes és szimulált terrorcselekményeket használnak a demokrácia megdöntése érdekében. Sokatmondók az orosz beszámolók az elnök és Vlagyimir Putyin közötti első telefonbeszélgetésről: a két férfi „egyetért abban, hogy szükséges egyesíteni az erőket az első számú közös ellenséggel szemben: a nemzetközi terrorizmus és szélsőségek ellen”.

A Reichstag felgyújtásának tanulsága a zsarnokok számára az, hogy a pillanatnyi sok tartós leigázást tesz lehetővé. Számunkra pedig az, hogy természetes félelmünkben és gyá-

szunkban sem engedhetjük, hogy intézményrendszerünket lerombolják. A bátorság nem azt jelenti, hogy nem félünk vagy nem gyászolunk. Azt jelenti, hogy azonnal felismerjük, amikor a félelmünkkel próbálnak visszaélni, és hogy a támadás pillanatától kezdve ellenállunk, éppen akkor, amikor ez a legnehezebbnek tűnik.

Ahogy James Madison¹⁶ egyszer kifejtette, a zsarnokság „valamilyen kedvező vészhelyzetből” születik. A Reichstag felgyújtása után Hannah Arendt azt írta, „többé nem gondoltam, hogy lehetséges megmaradni szemlélőnek”.

¹⁶ Az Egyesült Államok negyedik elnöke, az alapító atyák egyike, az Alkotmány és az alapvető emberi jogokat tartalmazó első tíz kiegészítés (Bill of Rights) megszövegezője. Alexander Hamilton és John Jay mellett az Alkotmányt magyarázó cikksorozat, *A föderalista* (1787–88) szerzője.

19

Szeresd a hazád.

Mutass jó példát a jövő nemzedékeinek arról, mit jelent „Amerika”. Szükségük lesz rá.

Mi a hazafiasság? Kezdjük azzal, mi nem az. Nem hazafias kitérni a behívó elől és nevetségessé tenni a háborús hősokeket és családjukat. Nem hazafias hátrányba hozni azokat a munkahelyi kollégákat, akik a fegyveres erők aktív tagjai, vagy azért kampányolni, hogy a rokkant háborús veteránokat távol tartsuk a telünkötől. Nem hazafias a szexpartnerkeresést New Yorkban a vietnami katonai szolgálathoz hasonlítani, amely elől kitértél.¹⁷ Nem hazafias az adóelkerülés sem, főleg amikor a dolgozó amerikai családok befizetik az adójukat. Nem hazafias ezeket az adófizető amerikai családokat arra felszólítani, fizessék a saját elnökválasztási kampányodat, majd hozzájárulásukat saját cégeidben elkölteni.

¹⁷ Egy 1997-es, Howard Sternnek adott interjúbán Donald Trump élt ezzel a hasonlattal. Az interjúbán mély meggyőződéssel taglalta, hogy „az ő személyes Vietnamja” az 1980-as évek New Yorkja volt, ahol a sok, kevésbé ismert szexuális úton terjedő betegség miatt ugyanolyan veszélyben érezte magát, mint akik anno a vietnami háborúban harcoltak.

Nem hazafias külföldi diktátorokat csodálni. Nem hazafias kapcsolatokat ápolni Moammer Kadhafival, és azt állítani, hogy Bassár el-Aszad és Vlagyimir Putyin kiváló vezetők. Nem hazafias Oroszországot felszólítani, avatkozzon be egy amerikai elnökválasztásba. Nem hazafias orosz propagandát idézni választási gyűléseken.

Nem hazafias közös tanácsadót használni orosz oligarchákkal. Nem hazafias külügyi tanácsot kérni olyasvalakitől, aki egy orosz energiavállalat részvényeit birtokolja. Nem hazafias külügyi témájú beszédet íratni olyasvalakivel, aki egy orosz energiacég alkalmazottja. Nem hazafias olyan nemzetbiztonsági tanácsadót megbízni, aki egy orosz propagandamédiától fogadott el pénzt. Nem hazafias külügyminiszternek orosz pénzügyi érdekeltségekkel bíró olajvállalkozót kinevezni, aki egy orosz-amerikai energiavállalat elnöke, és akit Putyin a Barátság Rendjével tüntetett ki.

Nem arról van szó, hogy Oroszországnak és Amerikának egymás ellenségeinek kellene lenniük. Hanem arról, hogy a hazafiasság annyit tesz, *a saját országunkat szolgáljuk.*

Az amerikai elnök nacionalista, ami nem ugyanaz, mint a hazafi. A nacionalista a legrosszabbat hozza ki belőlünk, majd elhitei velünk, hogy mi vagyunk a legjobbak. Bár a nacionalista, mint Orwell írta, „állandóan hatalomról, győzelemről, vereségről, bosszúról elmélkedik, a nacionalista gyakran bizonyos fókig közömbös aziránt, hogy a való világban mi történik”.¹⁸ A nacionalizmus relativista, hiszen az egyetlen igazság a sértődöttség, amit másokat nézve érzünk. Ahogyan az író Danilo Kiš fogalmazta meg, a nacionalizmusnak „nincs egyetemes értékrendje, sem esztétikai, sem etikai”. A hazafi ezzel szemben azt szeretné, ha a nemzete megfelelné az ideáljának, ami meg-

¹⁸ George Orwell: *Jegyzetek a nacionalizmusról.* In: *Esszék.* AB Független Kiadó (szamizdat), 1988, 108.

követeli, hogy a legjobbat adjuk. A hazafi a való világgal kell hogy foglalkozzon, amely az egyetlen hely, ahol az országa fenntartható és szerethető. A hazafi értékrendje, mércéi egyetemeseek, és ezekhez méri a nemzetét, amelynek kívánja, hogy jól, sőt jobban teljesítsen.

Az 1920-as, 1930-as, 1940-es években a demokrácia csődöt mondott Európában, és most is a csőd felé tart nemcsak Európában, hanem a világ számos részén. A történelem és a tapasztalataink felfedik a lehetséges jövő sötét árnyalatait. A nacionalista azt mondja, „ilyesmi nem történhet meg nálunk”, ami az első lépés a katasztrófához vezető úton. A hazafi azt mondja, megtörténhet itt is, de megállítjuk.

20

**Légy bátor,
amennyire csak tudsz.**

Ha egyikünk sem kész a szabadságért meghalni, mindannyian a zsarnoki uralom alatt halunk meg.

Utószó

Történelem és szabadság

Shakespeare *Hamletjének* főhőse egy erkölcsös ember, aki joggal van felháborodva egy gonosz uralkodó hirtelen felemelkedésén. Vízióktól üldözve, rémálmoktól sújtva, magányosan és elidegenedve úgy érzi, újjá kell teremtenie idő-érzékét. „Kizökkent az idő – mondja Hamlet –; ó, kárhozat! / Hogy én születtem helyre tolni azt.”¹⁹ A mi időnk valóban kizökkent. Vala-

¹⁹ Arany János fordítása.

miért megfeledkeztünk a történelemről, és ha nem vagyunk óvatosak, teljesen mellőzni fogjuk. Helyre kell hoznunk időérzékünket, ha újra el akarjuk kötelezni magunkat a szabadság mellett.

A közelmúltig mi, amerikaiak meg voltunk győződve, hogy a jövő csupán a jelen változatlan kiterjesztése lehet. A fasizmus, a náciizmus és a kommunizmus látszólag távoli traumái egyre jelentéktelenebbnek tunk. Megengedtük magunknak, hogy *szükségszerűnek* gondoljuk a politikát olyan értelemben, hogy a történelem csak egy irányba haladhat: a liberális demokrácia felé. Amikor 1989–90-ben megszűnt a kommunizmus Kelet-Európában, magunkba szívtuk a „történelem vége”²⁰ képzetét.

²⁰ A Francis Fukuyamától származó elmélet lényege, hogy a tekintélyelvű rezsimek bukásával, a modernizáció és a nyugati fogyasztói kultúra világméretű terjedésével beköszönt világunk végső politikai berendezkedésének, a liberális demokrácia hegemoniájának korszaka, amivel egyben lezárulnak az ellentétes, egymással harcoló ideológiai küzdelmek is – ennyiben

Ezzel feladtuk védőállásainkat, leszűkítettük a képzeletünket, és megnyitottuk az utat éppen azok előtt a rezsimek előtt, amelyekről elhitettük magunkkal, hogy soha nem térhetnek vissza.

A szükségszerűség elsőre valóban valami-féle történelemnek tűnik. A szükségszerűséget hangoztató politikusok nem tagadják, hogy van múlt, jelen és jövő. A régmúlt sokszínűségét is elfogadják. A jelent azonban csupán a már jól ismert jövőbe vezető lépcsőfoknak mutatják be, a bővülő globalizáció, a nagyobb értelem és a növekvő jólét előszobájaként. Ezt teleologikus felfogásnak nevezzük: az idő olyan elbeszélése, amely egy meghatározott, jellemzően vágyott cél felé vezet. A kommunizmus is teleologikus, hiszen egy szükségszerűen be-

tehát elérkezik a történelem vége, hiszen a nagy küzdelmek (és ezekből kinövő háborúk) kora lezárul.

következő szocialista utópiát ígér. Amikor ez a vágy negyedszázaddal ezelőtt összeomlott, rossz következtetést vontunk le. Ahelyett, hogy elvetettük volna a teleologikus megközelítést, azt képzeltük, hogy a mi történetünk az igazi.

A szükségszerűség politikájával önként helyezzük magunkat szellemi kómába. Amíg a kommunista és a kapitalista rendszer egymással versengett, és amíg élénken jelen volt a fasiszmus és a náciizmus emléke, az amerikaiak kénytelenek voltak némi figyelmet fordítani a történelemre és megőrizni azt a fogalomrendszert, amely lehetővé tette alternatív jövőképek elképzelését: De mihelyt elfogadtuk a szükségszerűséget, azt hittük, a történelemnek nincs többé jelentősége. Ha a múlt minden elemét egy ismert erő irányítja, felesleges a részletekkel foglalkozni.

A szükségszerűség gondolatának az elfogadása behatárolta azt a módot, ahogyan a huszonegyedik században eddig a politikáról beszéltünk. Korlátozta a politikai vitát, és olyan

pártrendszereknek kedvezett, ahol az egyik párt a jelen helyzetet védte, míg a másik mindennek az ellenkezőjét javasolta. Hozzászoktunk, hogy a dolgok rendjének „nincsen alternatívája”, amit Leonidas Donskis litván politikai filozófus „folyékony gonosznak” nevezett. Ha elfogadjuk a szükségszerűséget, a kritika kényes ügygé válik. Ami kritikai elemzésnek tűnik, gyakran abból indul ki, hogy a helyzet nem változhat meg, és ezáltal közvetetten meg is erősíti azt.

Egyesek kritikusan *neoliberalizmus*ként emlegetik korunkat, amikor a szabadpiac kiszorít minden mást. Ez igaz ugyan, de ennek a szónak a használatával általában leborulnak egy megkérdőjelezhetetlen hatalom előtt. Más bírálók felvetik a *diszrupció* szükségességét, amely fogalmat a technológiai újítások elemzésének szókincséből kölcsönözték.²¹ Amikor ezt a ki-

²¹ Diszruptívként akkor írnak le egy technológiát, ha teljesen váratlan újításként tűnik fel, és felrúgja a korábbi technológiai generáció szabályait. Épp ezért

fejezést a politikára alkalmazzuk, szintén azt sugalljuk, hogy igazából semmi nem változhat, hogy a káosz, amely felforgat mindent, végül feloldódik majd egy önszabályozó rendszerben. Az a férfi, aki meztelenül kiszalad a futballpályára, egyértelműen diszruptív, de nem változtatja meg a játékszabályokat. A diszruptió fogalma a serdülőkort idézi: azt feltételezi, hogy miután a tinik feje tetejére állították a házat, majd jönnek a felnőttek, és rendet raknak.

De nincsenek felnőttek. A rendetlenség a miénk.

A múlt szemlélésének a másik történelmietlen módja az *örökkévalóság politikája*. A szükségszerűség politikájához hasonlóan az örökkévalóság teóriája is színjátékot csinál a történelemből, bár másfajta. A múlttal foglalkozik, de saját magába zárva, történelmi tényektől

a korábbi generáció képviselői nem is veszik komolyan, amivel időt adnak az újítóknak a kibontakozásra.

érintetlenül. Sosem volt pillanatokba vágyik vissza, olyan korokba, amelyek valójában katasztrofálisak voltak. Az örökkévalóság politikusai a múltat mint az áldozattá vált nemzet emlékművének ködbe borult ligetét mutatják be, amely távol van a jelentől, és tetszés szerint manipulálható. A múlt megidézése mindig a nemzet tisztaságán esett gyalázat felemlegetését jelenti, s a megbecstelenítést mindig valami külső ellenség hajtotta végre.

A nemzeti populisták ilyen örökkévalóság-politikusok.

Kedvenc vonatkoztatási pontjuk az a kor, amelyben a demokráciára épülő köztársaságokat legyőzték, és a náci, illetve a szovjet ellenfelek feltartóztathatlannak tűntek: az 1930-as évek. Azoknak, akik a Brexitet, azaz Nagy-Britannia kiválását akarták az Európai Unióból, egy sosemvolt brit nemzetállam képe lebegett a szeme előtt. Az igazság az, hogy létezett egykor egy brit birodalom, és létezett Nagy-Britannia mint az Európai Unió tagja.

Az EU-ból való távozás nem visszalépést jelent a biztos talajra, hanem egy ugrást az ismeretlenbe. Hátborzongató, hogy amikor a brit legfelsőbb bírósági bírák úgy ítélték meg, hogy a Brexit elindításáról parlamenti szavazással kell dönten, az egyik brit bulvárlap „a nép ellenségeinek” nevezte őket – ami az 1930-as évek sztálinista kirakatpereinek a jelszava volt. A francia Front National a szavazókat egy háború előtti elképzelt francia nemzetállam nevében szólítja Európa elutasítására. De mind Franciaország, mind Nagy-Britannia csupán birodalomként vagy az európai projekt részeként létezett egykor. Oroszország, Lengyelország és Magyarország vezetői hasonlóan nyúlnak vissza az 1930-as évek csillogó képéhez.

Az amerikai elnök a 2016-os kampányban az „America First”, azaz „Amerika az első” szlogent használta, ami annak a bizottságnak a neve volt, amely az 1930-as években megakadályozni próbálta, hogy az Egyesült Államok fellépjen a náci Németország ellen. Az el-

nök stratégiai tanácsadója olyan politikát ígér, amely „hasonlóan izgalmas lesz, mint az 1930-as évek”. Mire is vonatkozik az „again”, az „ismét” szó a „Make America great again” („Tegyük Amerikát ismét naggyá”) szlogenben? Elárulom: a „Never again” („Soha többé”) szólamot idézi fel. Az elnök maga is leírt egy rezsimváltást az 1930-as évek stílusában, hogy a jelen problémáit orvosolja: „Tudják, mi fogja megoldani [a problémákat]? Amikor a gazdaság összeomlik, az ország a pokol fenekére jut, és minden romokban hever.” Szerinte arra van szükségünk, hogy „zavargások törjenek ki, hogy visszajussunk oda, ahol voltunk, amikor nagyok voltunk”.

Az örökkévalóság politikájában a mítosszá vált múlt ígérete megakadályoz abban, hogy lehetséges jövőkről gondolkodjunk. Az áldozatszerepben való tetszelgés eltompítja a jobbra válásra irányuló késztetést. Mivel a nemzetet inkább vele született erénye határozza meg, mintsem a jövőben rejlő lehetőségei, a politika

a Jó és Gonosz vitájává válik a létező problémákra adható lehetséges válaszok megtárgyalása helyett. Mivel a krízis folyamatos, a szükséghelyzet mindig adott; a jövő tervezése így lehetetlennek, sőt árulásnak tűnik. Hogyan vehetjük fel a reform gondolatát, amikor az ellenség a küszöbön áll?

Ha a szükségszerűség politikája a kómához hasonló, az örökkévalóság politikája olyan, mint a hipnózis: egy körbe-körbe forgó mítoszt bámulunk, amíg transzba nem esünk – aztán parancsszóra hirtelen valami rettenetes dolgot művelünk.

A veszély, amellyel most szembesülünk, az átmenet a szükségszerűség politikájából az örökkévalóság politikájába, a demokráciára épülő köztársaság naiv és gyalró változatának átalakulása egy zavaros és cinikus, fasiszta oligarchiává. A szükségszerűség politikája borzasztóan sérülékeny az olyasfajta támadásokkal szemben, amilyenek most érték. Ha valami lerombolja ezt a mítoszt, amikor kizökken

az idő, kapkodunk, hogy más módon tudjuk megszerezni a tapasztalatainkat. A szükségszerűség képzetétől csak egy lépés az örökkévalóságba vetett hit. Ha eddig azt hitted, hogy a végén minden jó lesz, meg lehet győzni, hogy végül semmi nem lesz jó. Ha korábban nem tettél semmit, mert úgy gondoltad, a fejlődés szükségszerűen bekövetkezik, folytathatod a semmittevést, arra alapozván, hogy úgylis minden ismétlődik.

Mind a két álláspont, a szükségszerűségben és az örök változatlanóságban való hit egyaránt történelmietlen. A kettő között csak a történelem maga áll. A történelem segít felismerni a mintázatokot és igazságot tenni. Körvonalazza számunkra azokat a kereteket, melyeken belül szabadságunkat biztosíthatjuk. Pillanatokat mutat meg, amelyek mindegyike más, de egyik sem teljesen egyedi. Ha az egyik pillanatot megértjük, meglátjuk, hogyan lehetünk egy másik pillanat társteremtői. A történelem lehetővé teszi, hogy felelősséget vállaljunk –

ha nem is mindenért, de valamiért. Czesław Miłosz lengyel költő és író szerint a felelősségvállalás a magány és a közöny ellen dolgozik. A történelem segítségével azok társaivá válhatunk, akik nálunk többet tettek és szenvedtek.

A szükségszerűség elfogadásával egy történelem nélküli generációt neveltünk. Hogyan fognak ezek a fiatal amerikaiak reagálni most, hogy a szükségszerűség ígérete nyilvánvalóan hamisnak bizonyult? Lehet, hogy a szükségszerűből az örökkévalóságba csúsznak át. Remélnünk kell, hogy ehelyett történelmi nemzedékké válnak, amely elkerüli a szükségszerűség és az örökkévalóság csapdáit, amelyeket az előttük járó generációk helyeztek ki. Egy valami biztos: ha a fiatalok nem látnak neki történelmet csinálni, az örökkévalóság és a szükségszerűség politikusai eltörlik azt. Ahhoz azonban, hogy történelmet csináljanak, a fiataloknak meg kell ismerniük egy keveset belőle. Ez nem a vég, hanem a kezdet.

„Kizökkent az idő; ó, kárhozat! / Hogy én születtem helyre tolni azt.” Így mondja Hamlet. Ám így folytatja: „No, jertek együtt.”

A szerzőről

TIMOTHY SNYDER a Yale Egyetem profeszszora, a *Véres övezet – Európa Sztálin és Hitler szorításában*²² és a *Fekete Föld – A holokausz: múlt és fenyegető jövő*²³ című könyvek szerzője, az Egyesült Államok Holokausz Emlékmúzeuma lelkiismereti bizottságának tagja, valamint a bécsi Institut für die Wissenschaften vom Menschen (Humán Tudományok Intézete) állandó kutatója.

²² Budapest, Park Kiadó, 2012. (Ford. Szántó Judit.)

²³ Budapest, 21. Század Kiadó, 2016. (Ford. Soproni András.)

TIMOTHY SNYDER FEKETE FÖLD

A HOLOKAUSZT:
MÚLT ÉS FENYEGETŐ JÖVŐ

Történelem és figyelmeztetés. A pusztulásnak és túlélésnek ebben a hatalmas történelmi áttekintésében Timothy Snyder újraértelmezi a holokausztot, és nemcsak új magyarázatot ad hozzá, de felfedi az ijesztő hasonlatosságokat a jelennel. Az emberiség egyetlen vigasza a holokauszttal kapcsolatban, hogy egyszerű volt, megismételhetetlen, és elmúlt. Ez a könyv talán éppen azért lett akkora siker szerte a világon, éppen azért váltott ki heves és ellentmondásos érzelmeket, mert ezt a tételt vitatja. Szerinte félreértjük a modern világot, és veszélyeztetjük a jövőt.

A szerző, aki már több könyvben kutatta az emberiség történetének legvéresebb pusztítását, ezúttal a tények újraértelmezésével és eddig ismeretlen valóságok felhasználásával mutatja meg az analógiákat. Hitler ökológiai félelmei például meglepően emlékez-

tetnek a huszonegyedik századi ember félelmeire, így nincs okunk azt gondolni, hogy a holokauszt egyetlen beteg ember agyszüleménye volt.

Snyder szerint a holokauszt a legkisebb elemében sem volt véletlen. Hitler jól átgondolt, hosszú távú tervének első állomása volt, a zsidók kiirtása után újabb és újabb pusztítás követte volna. De Snyder továbbmegy. Szerinte az okok, melyek kiváltották a világ-történelem legkiterjedtebb mészárlását, nem szűntek meg. Sőt. Bizonyítékai érthetőbbé teszik a pusztítást, és ha lehet még ijesztőbbé a jövőt.

A Fekete Föld kihívó és provokatív, történelem-könyv és politikai teória, felháborító és zavarba ejtő egyszerre. Nem egyszerűen arra figyelmeztet, hogy mindez a nem is olyan távoli jövőben megtörténhet. Hanem hogy, a logika alapján, meg is fog.

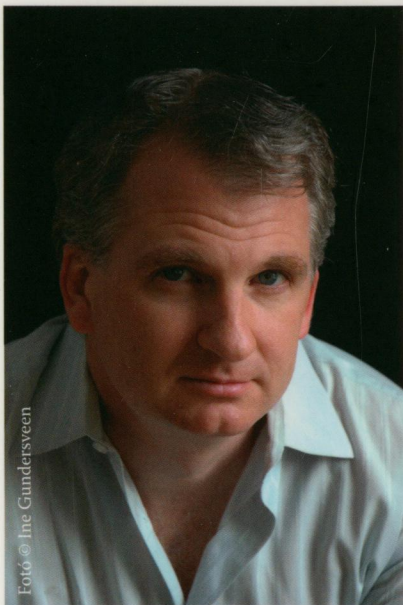
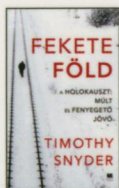

Foto © Ine Gundersveen

TIMOTHY SNYDER a Yale Egyetem történészprofesszora, 1969-ben, Ohióban született. Szakterülete Közép- és Kelet-Európa, valamint a holokauszt. Doktori fokozatát az Oxfordi Egyetemen szerezte, oktatott és kutatott Párizsban, Bécsben, Varsóban és a Harvardon.

Kiadónknál tavaly megjelent kötete a **Fekete Föld** kihívó és provokatív, történelemkönyv és politikai teória, felháborító és zavarba ejtő – egyszerre.

2990 Ft

facebook.com/21szadkiado
www.21szadkiado.hu

A huszadik században európai demokratikus rendszerek sora roppant össze és vált fasiszta, náci, illetve kommunista diktatúrává. Ezeket olyan párt vagy vezér irányította, aki azt állította, a népét képviseli, a népe hangján szól, megvédi a népét a világméretű külső fenyegetésekkel szemben, és aki a tények rovására a mítoszokat részesítette előnyben. Európa huszadik századi történelme megmutatja nekünk, hogy társadalmak összeroppanhatnak, demokráciák összeomolhatnak, az etikai tartás megtörhet, és hogy egyszerű emberek hirtelen korábban elképzelhetetlen helyzetben találhatják magukat.

A jelenben ráismerhetünk a múltra, és ebből a ráismerésből tanulságokat vonhatunk le. Mi ma semmivel nem vagyunk bölcsőbbek azoknál a huszadik századi európaiaknál, akik saját szemükkel látták, a demokráciájuk hogyan engedi át a helyét a totalitarizmusnak. Nekünk az az előnyünk, hogy az ő tapasztalataiból tanulva állhatunk ellent, amikor úgy tűnik, a mi rendszerünket éri ilyen fenyegetés.

Most érkezett el erre a megfelelő pillanat.

0801:KO - KK Szabadpolc
320 S 68 FS00927896
SNYDER, TIMOTHY
A ZSARNOKSÁGRÓL : HÚSZ LE

1 210012 610701